

ETNİSİTE, SINIF ve SİYASALLAŞMA BAĞLAMINDA ROMAN TÜTÜN İŞÇİLERİ

Egemen Yılıgür*

Roman tütün işçileri, yakın tarihimizin az bilinen konuları arasında yer almaktadır. 1924 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ile Yunanistan'ın belli başlı tütün üretim merkezlerinden Türkiye'ye gelen Roman tütün işçileri, hem çalışma yaşamında hem de Türkiye'de sol politik hareketlerin gelişiminde oynadıkları son derece kritik rol itibarıyla özel bir ilgiyi hak etmektedirler. Ne var ki yakın dönemlere kadar bu grupla ilgili literatüre mal olmuş bilgiler, aralarındaki birkaç öncü ismin hatıratlarında paylaşılanlardan ibaret olmuştur. Bu çalışmada belli sınırlar içerisinde olsa da, etnisite, sınıf ve politikleşme bağlamında Roman tütün işçilerinin tarihiyle ilgili ileride yürütülecek başka tartışmalar için bir zemin oluşturulmaya çalışılacaktır.

1950 sonrası TKP'yi hedef alan tutuklamaların ardından saf değiştiren Aclan Sayılğan için Roman tütün işçileri, "Gizli Komünist Partisi'nin işçi arkadaşlarımız dediği Çingeneler grubu"¹ dur. Ona göre Roman tütün işçileri, "ne muhteva ne de adet itibarıyla üzerinde durulmaya değmeyecek "malzemelerdir". "Okuması yazması olmayan bu insanlar her toplumda satın alınmaya müsait kişilerdir."² Türkiye'nin en çok okunan şairi Ahmed Arif ise tütün işçileri için nesiller boyu unutulmayacak olan ünlü dizelerini kaleme alır:

"Tütünü bilir misin?
"Kız saç" demiş zeybekler,
Su içmez her damardan,
Yerini kolay beğenmez,
Üşür
Naz eder,

* Dr.

1 Sayılğan, Aclan; KOMUNA; Sıralar Matbaası; 1969; sf. 25

2 Sayılğan, Aclan; KOMUNA; Sıralar Matbaası; 1969; sf. 25

Darılır
İki parmak arasında kıyılmış,
Bir parçası var kalbimin
İncecik, ak kağıtlara sarılır,
Dar vakit yanar da verir kendini.
Dostun susan dudağına...

Sokaklardan,
Kıyılardan,
Gök mavisinden,
Ekmeğinden,
Canevinden ayrı düşmeye
Yani bütün hasretlerin kahrına
Ve zehrine çaresiz kalmaların,
İlk nefesi Hızır gibi yetişir
Cibalide sarılan cıgaranın...

Tütün işçileri yoksul,
Tütün işçileri yorgun,
Ama yiğit
Pırıl - pırıl namuslu.
Namı gitmiş deryaların ardına
Vatanımın bir umudu..."

Birbiriyle taban tabana zıt olan bu iki yaklaşımın Roman tütün işçilerinin tarihsel ve sosyolojik varlığını ne ölçüde yansıttığı konusunda okuyucu bir karar vermeden önce bu makalede ele alınan bilgileri gözden geçirmelidir. Bununla birlikte Roman tütün işçilerinin siyasetle kurdukları bu tartışmalı ilişkinin tarifi belki de en iyi kendi ağızlarından yapılmaktadır: "Yıllar önce Kerim Sadi, TKP'yi yadsıyan, yöneticilerini küçümseyen bir konuşma yapmış derler Sultanahmet Cezaevi'nde.

-Ne partisi; hani nerde parti?, demiş alaylı bir biçimde.

Dramalı genç bir tütün işçisi ayağa fırlamış göğsüne vurarak,

-Abe benim parti, demiş. Ne sorup durursun Parti'yi, na karşıdayım işte...
(Güven'den)."³

3 Türkali, Vedat; GÜVEN; Cilt 1; Everest; 2004; sf. 110

Mübadele Öncesi Süreçte Genel Bir Değerlendirme

17. yy itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda belli bir ticaret sermayesi ortaya çıkmıştır.⁴ Ne var ki yerel ve küresel şartlar nedeniyle bu sermaye bir manifaktür sermayesi haline gelemez.⁵ 19. yy'la birlikte ülkeye metropol merkezli kapitalist ilişkilerin girişi esas olarak geleneksel zanaat formunda gelişen yerel üretime ağır bir darbe vurur. Dönemin metropol kapitalizminin çevre ile eklemleme biçimine uygun olarak ham ve yarı işlenmiş hammadde ihracı ile nihai malların ithalına dayanan bir modele uygun olarak ekonomi yeniden yapılır. Bu süreçte kapitalist ilişkilerin ülke içerisinde gelişimini ilk olarak Balkan coğrafyası hisseder. Demiryolu ağları ve özellikle hammadde imaline dayanan yaygın işletmeler bu coğrafyada büyük bir yaygınlık kazanır.⁶ Şüphesiz ki bu gelişim çevre kapitalizminin genel özelliklerini yansıtmaktadır. Balkan pazarının pek çok küçük devlete bölünmüş olması büyük bir pazarın ortaya çıkmasını ve aynı zamanda bağımsız bir sanayinin gelişimini de engellemektedir.⁷ Balkan coğrafyasında büyük çapta emek istihdamı imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi öncelikle hammadde üretimi temelinde gelişen büyük çiftliklerde ortaya çıkmaktadır.

19. yy'a kadar Romanlar, Balkan coğrafyasında "Çingene" olarak adlandırılan tüm halk toplulukları gibi geleneksel zanaat ve hizmetleri, yerleşik tarımcı ve çoban göçebe topluluklara sunarak geçimlerini temin etmektedirler. Büyük ölçüde toprak ve geniş hayvan sürüleri gibi prekapitalist üretim araçlarından yoksundurlar. Geçimlerini sürdürmek için uygulamaya koydukları peripatetik stratejilerse⁸ büyük çaplı bir ekonomik sermaye birikimi yapmalarına önemli ölçüde izin vermemektedir. Bu nedenle Romanlar ücretli istihdama küçük üretim sahipliğinin yaygın olduğu Balkan coğrafyasında diğer gruplara göre daha yatkın bir durumdadırlar.

Romanlar ve Balkanlarda yaşayan Çingene olarak adlandırılan diğer grupların yaygın bir biçimde üretimde ve çeşitli hizmetlerde çalıştırdığı ilk örnek daha sonra Romanya adını alacak olan Eflak ve Boğdan'daki kölelik deneyimidir.⁹ Tarımda ve ev işlerinde çalıştırılan Romanların köleliği tam olarak ancak 19. yy'ın

4 Küçükömer, İdris; DÜZENİN YABANCILAŞMASI; Profil; 2009; sf. 41

5 Küçükömer, İdris; DÜZENİN YABANCILAŞMASI; Profil; 2009; sf. 42

6 Troçki, Lev; BALKAN SAVAŞLARI; Türkiye İş Bankası; 2009; sf. 37

7 Troçki, Lev; BALKAN SAVAŞLARI; Türkiye İş Bankası; 2009; sf. 51

8 Rao, Aparna; The Concept Of Peripatetics: An Introduction; THE OTHER NOMADS; Rao, Aparna; BÖHLAU; 1987

9 Marushiakova, Elena, Popov, Vesselin; OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ÇİNGENELER; Homer; 2004; sf. 99

ikinci yarısında ortadan kaldırılabilecektir.¹⁰ Daha sonrasında Romanya'da yaşayan Romanlar başta tarım olmak üzere çeşitli sektörlerde istihdam edileceklerdir. Romanya tarımında Romanların oba grupları halinde tarımda istihdamı yaygın bir uygulamadır. Genellikle ortalamanın altında ücretlerle çalışmak zorunda kalmaktadırlar.¹¹ Bulgaristan'da ise Romanlar özellikle tekstil sektöründe yaygın bir biçimde istihdam edilmişlerdir. Sliven'de yaşayan Roman ailelerin yaşadıkları bu işçileşme deneyimi nesiller boyunca devam edecek bir sürecin başlangıcı olur.¹² 1836 yılında "fabrika adam" olarak anılan Bulgar Dobry Jeliaknov devlete, özellikle de Osmanlı ordusuna kumaş üretmek için Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk modern tekstil imalathanesini kurmuştur.¹³ Söz konusu dönemde Bulgaristan'da küçük köylülüğün ve küçük üreticiliğin yaygın olmasına bağlı olarak ücretli istihdamda öncelik serbest işgücü durumundaki Romanların olmuştur.¹⁴ Sliven'deki tekstil üretim birimlerinde çalışan Romanlar çok geçmeden ülkedeki işçi hareketi ve sosyalist siyallaşma dinamiğinin önemli unsurlarından biri haline geleceklerdir.¹⁵

Bugün Yunanistan ve Makedonya sınırları içerisinde yer alan bölgede ise Romanların öncelikli olarak istihdam edildiği alan tütün tarımı ve ham tütünün yarı işlenmiş hale getirildiği fabrikalardır. Kapitalist ilişkilerin ülkeye girişi ve kamu hizmetlerinin yeniden yapılanması nedeniyle geleneksel mesleklerini yitirmeye başlayan pek çok Roman için tütün sektörü önemli bir geçim kaynağı haline gelmiştir. Demirden heykel yapan bir demirci ustasının torunu olan Erdinç'in babası Ali, bir dönem Doyrat Çiftliği'nde geçici bir iş bulacaktır.¹⁶ Çalıştığı çiftliğin kahyasının kızı ile evlenen Ali, çok geçmeden karısı ile birlikte önemli tütün üretim merkezlerinden olan Drama'ya giderek şansını orada deneyecektir.¹⁷ Özbaskı-

10 Marushiakova, Elena, Popov, Vesselin; OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ÇİNGENELER; Homer Kitapevi; 2004; sf. 76

11 Troçki, Lev; BALKAN SAVAŞLARI; Türkiye İş Bankası; 2009; sf. 627

12 Tomova, Ilona, Vandova, Irina, Tomov, Varban; POVERTY AND ETHNICITY; International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations; 2000; <http://www.imir-bg.org/imir/reports/Poverty&Ethnicity1.pdf>; Link 06.10.2013 tarihinde alınmıştır; sf. 3

13 Marushiakova, Elena, Popov, Vesselin; OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ÇİNGENELER; Homer Kitapevi; 2004; sf. 81

14 Marushiakova, Elena, Popov, Vesselin; OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ÇİNGENELER; Homer Kitapevi; 2004; sf. 81

15 Tomova, Ilona, Vandova, Irina, Tomov, Varban; POVERTY AND ETHNICITY; International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations; 2000; <http://www.imir-bg.org/imir/reports/Poverty&Ethnicity1.pdf>; Link 06.10.2013 tarihinde alınmıştır; sf. 19

16 Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf. 15

17 Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf. 16

cı'nın dedesi Halil de üretim mevsiminde tütün tarlalarında işçi olarak çalışmaktadır.¹⁸ Gökçen'in babası Vuruk Drama'da tütün tarlalarında çalışırken kışları ayakkabı boyacılığı yapmaktadır.¹⁹

Yunanistan örneğinde tütün sektöründe istihdamın belli bölgelerde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Kavala, Drama, Serez ve İskeçe Yunanistan'ın en önemli tütün üretim bölgeleridir. Nitekim bu geçmişin izlerini yaşatmak amacıyla günümüzde Kavala'da bir tütün müzesi açılmıştır.²⁰ İskeçe tütün mahsulünün kaliteli olması, Kavala ise merkezi ihraç limanı olması nedeniyle özel bir öneme sahiptir.²¹

19. yy'da Yunan Makedonyası'nda, tütün endüstrisinde istihdam edilen 20.000 kişi vardır.²² Öte yandan sektörde istihdam edilenlerin tamamı Roman değildir. Rum, Türk ve özellikle de Yahudi işçilerin tütün sektöründe son derece önemli bir rolü vardır. Özellikle tütünün yarı işlenmiş hala getirildiği fabrikalarda diğer grupların mensuplarının Romanlara göre daha önemli bir ağırlığı bulunmaktadır.²³ Tütün fabrikalarında çalışan Roman aileler görece daha küçük bir grup teşkil etmektedirler.

Bu dönemde Roman tütün işçileri kendilerini son derece politik bir ortamın içinde bulurlar. 1908 Devrimi'nin ardından gerçekleşen grev patlamasına tütün işçileri de dahil olur. Yine Sosyalist Federasyon'un bir parçası olarak ilk kez sendika kuranlar tütün işçileridir.²⁴ Özellikle politikleşme düzeyi çok yüksek bir grup olan Yahudi tütün işçileri, sektördeki genel sosyal ve politik hareketliliğin başını çekmektedir. Diğer taraftan Sosyalist Federasyon'un üyeleri arasında Bulgar ve

18 Özbaskıcı, Metin; Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi 1; CİNGENEYİZ.-ORG; 07.03.2012; <http://www.cingeneyiz.org/stm.html>; Link 12.10.2013 tarihinde alınmıştır.

19 Özbaskıcı, Metin; Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi 5; CİNGENEYİZ.-ORG; 09.10.2012; <http://www.cingeneyiz.org/stm5.html>; Link 12.10.2013 tarihinde alınmıştır.

20 Kaynak Kişi: SG. Sendikacı, 1968'li. 23.9.2013

21 Kaynak Kişi: SG. Sendikacı, 1968'li. 23.9.2013

22 Hadar, Gila; Jewish Tobacco Workers in Salonika: Gender and Family in the context of Social and Ethnic Strife; WOMEN IN THE OTTOMAN BALKANS; Buturovic, Amila, Sehack, İrvin Cemil; Library of Ottoman Studies; 2007; sf. 127

23 Hadar, Gila; Jewish Tobacco Workers in Salonika: Gender and Family in the context of Social and Ethnic Strife; WOMEN IN THE OTTOMAN BALKANS; Buturovic, Amila, Sehack, İrvin Cemil; Library of Ottoman Studies; 2007; sf. 127

24 Hadar, Gila; Jewish Tobacco Workers in Salonika: Gender and Family in the context of Social and Ethnic Strife; WOMEN IN THE OTTOMAN BALKANS; Buturovic, Amila, Sehack, İrvin Cemil; Library of Ottoman Studies; 2007; sf. 129

Makedonlar da bulunmaktadır.²⁵ Yunan İç Savaşı'na da katılan Belli tütün işçilerinden "Yunan işçi sınıfının en militan kesimi" olarak bahseder. Belli'ye göre söz konusu dönemde Roman tütün işçileri de Rum işçiler kadar olmasa da sendikal ve siyasal hareketlere dahil olmuşlardır.²⁶ Tütün işçisi Sepetçi Mehmet'in diğer işçilerle ilişki içerisinde politikleşme süreçlerine dair paylaştığı anısı son derece dikkate değerdir: "Biz, işçinin hakkı nasıl savunulur Yunan işçilerden öğrendik. Vasil ilk gördüğümüz sendika lideriydi. Çalıştığımız mağazayı örgütlemişlerdi. İlk gelişini hatırlıyorum. Kara yağız genç bir adamdı. Yassı burunlu, asık suratlı. Patronu çağırttı. Patron yokmuş oğlu geldi. İşçiyi hor gören bir burjuva çocuğu, burunu havada. Vasil konuşmaya başladı. Hepimiz dikkatle dinliyoruz. Patronun oğlu bir ara başka tarafa bakacak oldu. Vasil adamı çenesinden tuttu, yüzünü kendisine çevirdi: Ben konuşurken bana bak, dedi. Bir iki kere böyle davranış, sesindeki ton patronun oğlunu kuzuya çevirdi. Biz işçiler ilk kez bilinçli bir işçinin patronun oğluya nasıl konuştuğunu, nefesimizi tutmuş seyrediyorduk."²⁷

Sonuç itibarıyla başta tütün tarımı olmak üzere sektörün çeşitli alanlarında istihdam edilen Roman tütün işçileri, üretim birimlerinde diğer işçilerle olan iletişimlerinin sonucunda giderek politikleşmekte ve özellikle sendikal mücadele alanında önemli bir deneyim kazanmaktadır. Bu deneyimlerini mübadele sonrasında Türkiye'ye geldiklerinde fazlasıyla değerlendirme imkanı bulabileceklerdir.

Mübadele Sonrası Dönemde Roman Tütün İşçileri

1924 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nden önce de Roman tütün işçileri Türkiye'ye gelmeye başlamışlardır. Örneğin Özçelik'in ailesi 1911'de Yunanistan'ın önemli tütün üretim merkezlerinden olan Serez'den Türkiye'ye gelmişlerdir.²⁸ Türkiye'de Özçelik'in babası kunduracılık yaparken ağabeyleri tütün sektöründe istihdam edilirler.²⁹ 30 Ocak 1923'te Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan protokolle beraberse³⁰ Roman tütün işçileri büyük kitleleler halinde Türkiye'ye gel-

25 Quatert, Donald; *Industrial Working Class of Salonica; JEWS, TURKS, OTTOMANS*; Levy, Avigdor; 2002

26 Belli, Mihri; *MİHRİ BELLİ'NİN ANILARI: İNSANLAR TANIDIM 1*; Doğan Kitap; 1999; sf. 347-348-349

27 Belli, Mihri; *MİHRİ BELLİ'NİN ANILARI: İNSANLAR TANIDIM 1*; Doğan Kitap; 1999; sf. 347-348-349

28 Özçelik, Mustafa; *TÜTÜNCÜLERİN TARİHİ*; Tüstav; 2003; sf. 9

29 Özçelik, Mustafa; *TÜTÜNCÜLERİN TARİHİ*; Tüstav; 2003; sf. 9

30 Goularas, Gökçe Bayındır; *1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması; ALTERNATİF POLİTİKA*; Cilt 4; Sayı 2; 129-146, Temmuz 2012; sf. 130

meye başlamışlardır. 1923-1927 yılları arasında Yunanistan'dan Türkiye'ye 456720 Müslüman gelir.³¹

Mübadele sonrası tütün işçileri, öncelikle tütün üretim bölgelerinde istihdam edilirler. Genellikle Kavala, Drama bölgesinden gelenler Karadeniz'e, Samsun ve Bafra gibi yerlere yerleştirilmişlerdir. Tütün işçilerinin bir kısmı ise İzmir başta olmak üzere Ege Bölgesi'nde iskan edilir.³² Kolukırık İzmir'in Bornova ilçesindeki Tarlabası mahallesinde ağırlıkla 1931-1937 yılları arasında mahalleye gelmiş olan Roman tütün işçilerinin yaşadığını ifade eder.³³ Anlaşıldığı kadarıyla çeşitli illere iskan edilen Roman tütün işçileri sonunda kendi geçim stratejileri açısından en uygun bölgelerde yeniden bir araya gelmişler ve büyük şehirlerdeki tütüncü mahallelerini oluşturmuşlardır.

Kıvılcımlı özellikle mübadillerin gelişinin ardından tütün sektörünün Türkiye ekonomisi içindeki payını hesaplamak için üretim rakamlarından yararlanır. Türkiye'nin, dünya krizinden önce yıllık ihracatı ortalama 170 milyon lira iken, bu tutar içinde tütün ihracatının payı, 1927'de 67, 1928'de 54, 1929'da 40 milyon lira olmuştur. Buna göre tarım Türkiye'sinin dış ticaretinde tütünün payı 1/3'e yakındır.³⁴ Yine Kıvılcımlı mübadillerin genellikle tütün üretim bölgelerine yerleştirildiğini, bunların içinde "Çingenerlerin de" olduğunu ifade eder. Kendilerine toprak verilmiş ne var ki "ekip biçmeyi bilmediklerinden", ama daha çok da "üretim aracı yoksunluğundan" toprakları bırakmış, kentlerde "işsizlikten kırılan işçiler" haline gelmişlerdir.³⁵ Diğer taraftan bu döneme ilişkin kimi sözlü tarih verileri, Roman mübadillerin topraklarını bırakmalarında farklı faktörlerin de rol oynadığını göstermektedir. Samsun'un Çatalarmut bölgesine yerleştirilen Orakçı, yerliler ve diğer göçmenlerin çeşitli baskı ve tacizleri karşısında çareyi tarlalarını bırakıp kaçmakta bulur.³⁶ Mübadele ile Merzifon'a gelen Otar, çevredeki "serseri" ve "eşki-

31 Goularas, Gökçe Bayındır; 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması; ALTERNATİF POLİTİKA; Cilt 4; Sayı 2; 129-146, Temmuz 2012; sf. 131

32 Kaynak Kişi: SG. Sendikacı, 1968'li. 23.9.2013

33 Kolukırık, Suat; Sosyolojik Perspektiften Türkiye Çingenerleri; ULUSLARARASI İNSAN BİLİMLERİ DERGİSİ; Cilt 3; Sayı 1; 2006; sf. 4

34 Kıvılcımlı, Hikmet; TÜRKİYE İŞÇİ SINIFININ SOSYAL VARLIĞI; Köxüz Yayınları; İlk Basım: 1935-Marksizm Bibliyoteği Yayınları; sf. 12

35 Kıvılcımlı, Hikmet; Yol 2; Bibliotek; 1992; sf. 74

36 Özbaskıcı, Metin; Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi 9; ÇİNGENEYİZ.ORG; 05.01.2013; <http://www.cingeneyiz.org/stm9.html>; Link 12.10.2013 tarihinde alınmıştır.

yaların” baskıları karşısında dayanamayıp toprağını bırakıp Samsun’un Teneke Mahallesi’ne yerleşir.³⁷ Aynı şekilde Yılgin tacizlerden bunaldığı, Demirci ise zamanında kendisine bıraktıkları toprağı almaya gittiklerinde kendilerini ölümle tehdit eden komşularıyla baş edemedikleri için topraklarından vazgeçerler.³⁸ Havza’daki Özbaskıcı ise rahat geçinemedikleri topraklarını yok pahasına satarak Teneke Mahallesi’ne yerleşir.³⁹ Merzifon’a yerleştirilen ve kendisine üzüm bağları verilen Marhan ise kendisini burada yalnız ve “tedirgin” hissettiği için buradan ayrılarak önce Havza ve sonra Teneke Mahallesi’ne gelir.⁴⁰ Kendisine Samsun Hürriyet Mahallesi’ndeki Rum evi verilen Gökçen, ev çok bakımsız olduğu ve kendi imkanlarıyla burayı onaramadığından Teneke Mahallesi’ne taşınır.⁴¹ Özbaskıcı ise kendilerine Çatalarmut’ta verilen toprağı hem Kıvılcımlı’nın dediği gibi üretim araçları yetersizliğinden hem de çevredekilerin aile bireylerini sürekli rahatsız etmesi nedeniyle bırakmak zorunda kalır.⁴² Anlaşıldığı kadarıyla daha örgütlü, ekonomik ve sosyal sermaye gücü daha yüksek olan toplumsal gruplar devlet tarafından Romanlara tütün üretimi yapmaları için verilen kaynakları kendileri kullanmak istemiş, bu amaçla şu veya bu düzeyde örgütlü bir baskı geliştirilmiştir. Şüphesiz ki bu dönemle ilgili daha net sonuçlara ulaşabilmek için ileri araştırmaların yürütülmesi gerekmektedir.

Tütün üretimi başta İstanbul, İzmir ve Samsun olmak üzere çeşitli şehirlerde yoğunlaşmaktadır. İstanbul’da tütün şirketleri genellikle sahil şeridinde, limanlara

37 Özbaskıcı, Metin; Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi 8; CİNGENEYİZ.-ORG; 09.10.2012; <http://www.cingeneyiz.org/stm8.html>; Link 12.10.2013 tarihinde alınmıştır.

38 Özbaskıcı, Metin; Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi 8; CİNGENEYİZ.-ORG; 09.10.2012; <http://www.cingeneyiz.org/stm8.html>; Link 12.10.2013 tarihinde alınmıştır.

39 Özbaskıcı, Metin; Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi 7; CİNGENEYİZ.-ORG; 13.04.2012; <http://www.cingeneyiz.org/stm7.html>; Link 12.10.2013 tarihinde alınmıştır.

40 Özbaskıcı, Metin; Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi 5; CİNGENEYİZ.-ORG; 13.04.2012; <http://www.cingeneyiz.org/stm5.html>; Link 12.10.2013 tarihinde alınmıştır.

41 Özbaskıcı, Metin; Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi 5; CİNGENEYİZ.-ORG; 13.04.2012; <http://www.cingeneyiz.org/stm5.html>; Link 12.10.2013 tarihinde alınmıştır.

42 Özbaskıcı, Metin; Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi 3; CİNGENEYİZ.-ORG; 13.04.2012; <http://www.cingeneyiz.org/stm3.html>; Link 12.10.2013 tarihinde alınmıştır.

yakın kurulmuştur. Özçelik 1930'ların belli başlı tütün şirketleri arasında Tophane'de Mehmet Kavala (Tahir Ağa), Ahırkapı'da Nemlizadeler, Boğazkesen'de Abdülfuatlar, Beşiktaş'ta yine Abdülfuatlar ve Austro Türk-Tütün işletmesi, Ortaköy'de Beyaz Rus Setenko gibi kurumları saymaktadır.⁴³ Diğer taraftan yine Cibali'deki tütün fabrikası da Roman tütün işçilerinin çalıştığı belli başlı tütün işletmeleri arasında yer almaktadır.⁴⁴ Boratav bu listeye Feshane civarındaki tütün fabrikalarını da eklemektedir.⁴⁵

Yine son derece önemli bir tütün merkezi olan İzmir'de ise yabancı firmaların da aralarında bulunduğu önemli tütün işletmeleri ağırlıklı olarak Basmene ile Alsancak tarafında kümelenmiştir.⁴⁶ Samsun'da ise Osmanlı döneminde Canik bölgesi esas olarak Tütün Rejisi tarafından tütün tarımı için ruhsatlandırılan bir alan olmuştur.⁴⁷ Cumhuriyet döneminde Samsun merkezindeki eski rejiden kalan kuruluşlar geliştirilerek yeniden üretime açılmışlardır.⁴⁸ Yine üretim birimlerinin yakınında alım merkezleri ve depolar bulunmaktadır.⁴⁹ Roman tütün işçilerinin yılın belli bir döneminde çalıştıkları tütün fabrikaları dışında tütün tarlalarında da çalışma oldukça yaygın bir uygulamadır. Samsun'da Canik, Bafra ve çevredeki diğer kırsal araziler, Ege Bölgesi'nde belli başlı bütün tütün üretim alanları ve Marmara'da Bursa, Düzce ve İzmir köyleri tütün tarımının yapıldığı önemli alanlar olarak Roman tütün işçilerini ağırlar.⁵⁰

Tütün işçilerinin kentsel mekandaki yaşam alanları genel olarak çeşitlilik göstermektedir. Tütün işçisi Erdinç'in babası Unkapanı tarafındaki şimdi tiyatro bina-

43 Özçelik, Mustafa; TÜTÜNCÜLERİN TARİHİ; Tüstav; 2003; sf. 10

44 Bir Adam Kıskaçlıkla Karısını Bıçakladı; CUMHURİYET; 05 Temmuz 1953

45 Boratav, Müeyyet; SAKINCALI DOKTOR; İmge; 2006; sf. 30

46 Kaynak Kişi: SG. Sendikacı, 1968'li. 23.9.2013

47 Camaş, Necdet; Tütün Üretimi, Yaprak Tütün Ticareti ve Sigara Sanayinin Samsun'un Tarımsal ve Sosyo-Ekonomik Yaşamı Üzerindeki Roller; SAMSUN SEMPOZYUMU; 2006; <http://www.kultur.samsun.bel.tr/samsem2006/doc/033.pdf> ; Link 13.10.2013 tarihinde alınmıştır; sf. 571

48 Camaş, Necdet; Tütün Üretimi, Yaprak Tütün Ticareti ve Sigara Sanayinin Samsun'un Tarımsal ve Sosyo-Ekonomik Yaşamı Üzerindeki Roller; SAMSUN SEMPOZYUMU; 2006; <http://www.kultur.samsun.bel.tr/samsem2006/doc/033.pdf> ; Link 13.10.2013 tarihinde alınmıştır; sf. 577

49 Camaş, Necdet; Tütün Üretimi, Yaprak Tütün Ticareti ve Sigara Sanayinin Samsun'un Tarımsal ve Sosyo-Ekonomik Yaşamı Üzerindeki Roller; SAMSUN SEMPOZYUMU; 2006; <http://www.kultur.samsun.bel.tr/samsem2006/doc/033.pdf> ; Link 13.10.2013 tarihinde alınmıştır; sf. 578

50 Özçelik, Mustafa; TÜTÜNCÜLERİN TARİHİ; Tüstav; 2003; sf. 16

sının bulunduğu eski mahzenlerde kendisi gibi onlarca, belki de yüzlerce yoksul insanla beraber hayatta kalma savaşı vermektedir.⁵¹ Tütün işçiliği yapan annesi ise çalışmak için İstanbul'a geldiği zamanlarda Unkapanı'nda, oda oda tütün işçilerine ve diğer yoksul ailelere kiralananan bir handa kalmaktadır.⁵² Beşiktaş civarında Roman tütün işçilerinin yaşadığı kimi yerleşim bölgeleri de geçmişin üst ve orta yerleşimlerinin, bölgenin çöküntü bölgesi haline gelmesiyle Roman tütün işçilerine kiralanması sonucu ortaya çıkmıştır. Erdinç bu özellikteki yerleşim alanlarından olan Tuzbaba civarlarında yaşadıklarını belirtmiştir.⁵³ Tuzbaba ile ilgili bilgi veren bir kaynak kişi 1930'larda o bölgede tütünde çalışan çok insan olduğunu anlatmaktadır.⁵⁴ Diğer taraftan Tuzbaba sadece tütün işçileri için değil genel olarak Romanlar için de bir dönem yaşam alanı konumunda olmuştur. Nitekim işportacılık yaparak geçimini temin eden bir kaynak kişi ailesinin belli bir süre o bölgede yaşadıklarını açıklar.⁵⁵ Yine şehir genelindeki artık eski amaçları ile kullanılmayan medrese ve çeşitli binalar da Roman tütün işçilerinin yaşam alanları olarak kullanılmaktadır.⁵⁶ Fatih civarındaki eski medreselerin 1930'larda çok yaygın bir biçimde yaşam alanları haline getirildiği anlaşılmaktadır. Özellikle tütün rejisinin ve diğer tütün üretim merkezlerinin buraya yakın olması Fatih civarının seçiminde önemli bir rol oynamaktadır.⁵⁷ Çoğu zaman Roman tütün işçileri, kentten yoksul bölgelerinde, tek tek aileler olarak ev kiralamaya çalışmaktadır. Örneğin Kosova Fatih'te itfaiyenin arkasında Bozdoğan kemerine yakın bir sokakta, ahşap bir evin alt katını kiralandıklarını anlatmaktadır.⁵⁸

Bu örneklerden anlaşılabilirceği üzere, şu veya bu nedenle ortaya çıkan kent içi boşluklar ve çöküntü bölgelerinde, Roman tütün işçileri tarafından sınırlı gelirleri ile hayatlarını sürdürebilecekleri yaşam alanları üretilmektedir. Diğer taraftan uzun vadede Roman tütün işçileri daha ziyade Romanların yoğunlukta yaşadığı büyük yoksul mahallelerinde bir araya gelmektedirler. Kasımpaşa, özellikle de Hacı Hüsrev Mahallesi Roman tütün işçilerinin en önemli yaşam alanlarından biri durumundadır. Kosova 1933 senesinde Kasımpaşa'da oturmaktadır. Semtle

51 Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf. 128

52 Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf. 128

53 Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf. 157

54 Kaynak Kişi: BD. İşsiz, Topkapı'da yaşıyor. Görüşme Tarihi: 25 Ocak 2011

55 Kaynak Kişi: SA. Eski işportacı, Mecidiyeköy'de yaşıyor. Görüşme Tarihi: 14 Mayıs 2013

56 Dinamo, Hasan İzzettin; TKP, AYDINLAR VE ANILAR; Yalçın Yayınları; 1989; sf. 75

57 Derviş, Suat; Çocuğu Hastalanırsa Kadın İşçi Ne Yapar; Günü Gününe Yaşayanlarımız; CUMHURİYET; 15 Nisan 1936

58 Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; İletişim; 1996; sf. 114

olan ilişkisini "Alışmıştım bu muhite, arkadaşlarım da hep işçiydi. Anaları, babaları, çocukları, kızları da, dededen kalma tütüncülük sanatından başka bir meslek bilmiyorlardı. Ama onların emeği sürekli olarak tütün tüccarları tarafından sömürülüyordu."⁵⁹ sözleriyle ifade eder. Roman tütün işçilerinin bir diğer önemli yerleşim alanı Ortaköy'dür. O dönem için altyapı imkanlarından yoksun ve son derece yoksul bir bölge olan Ortaköy'ü Kosova şu sözlerle anlatır: "Vay anam vay Ortaköy'ün tam ortasından dere dedikleri pis sular akıyor. Öyle kokuyor ki burnumuzu kapadık. Mahallede oturan bütün bu insanlar bu cadde denilen yerden sabah akşam geçiyor."⁶⁰ Ortaköy ve Hacı Hüsrev civarının Roman tütün işçileri ne derece önemli bir yerleşim alanı olduğu, 1954 yılına ait TKP dava tutanaklarında ortaya çıkar. Buna göre yargılanan tütün işçilerinin 6'sı Kasımpaşa, 13'ü ise Ortaköy'de yaşamaktadır.⁶¹

Tütün işçiliğinin sürekli bir iş olmaması, gelirin her halükarda düşük kalması ve herhangi bir destekleyici sabit gelirlerinin bulunmaması nedeniyle Roman tütün işçileri yoksullukla mücadelede ikame stratejiler geliştirmek zorunda kalmışlardır. Hemen her ailede tütünde çalışanların yanında, mutlaka başka gelir getirici faaliyetlerde bulunan bireyler bulunmaktadır. Örneğin tütün işçisi Erdinç'in eşi aynı zamanda evlere temizliğe gider.⁶² 1930'ların ortasında Suad Derviş'in röportaj yaptığı bir tütüncü ailesinde anne bekarların çamaşırlarını yıkamakta, kızı ise tütün rejisinde çalışmaktadır.⁶³ 1934 yılında Kızıl İstanbul isimli gazetede çıkan bir haberde İstanbul'da 15.000 tütüncünün çalıştığı belirtildikten sonra mevcut çalışma alanlarının en fazla 2000 işçiyi istihdam edebildiği belirtilir. Bu nedenle işçi ücretleri alabildiğine düşmüştür. İşsiz tütün işçilerinin bazıları boyacılık, bazıları ise "öteberi satıcılığı" yapmaktadır. Bursa'ya giderek tütün tarımında "demet ve pastal" işinde çalışanlar da bulunmaktadır.⁶⁴

Tütün Sektöründe Daralma ve Roman Tütün İşçilerinin Sektörden Uzaklaşması

Tütün işçiliği temelde dünya sistemi ile Balkan ve Anadolu coğrafyasının hammadde ihracı temelinde bütünleşmesine dayanmaktadır. Yani sektörün temel

59 Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; İletişim; 1996; sf. 70

60 Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; İletişim; 1996; sf. 47

61 Yılmaz, Orhan: TÜRKİYE'NİN İLK KOMÜNİSTLERİNDEN ZİLELİ HALİL YALÇINKAYA; Bilge Kültür Sanat; 2008; sf. 162

62 Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf. 128

63 Edirnekapı Surlarının İçinde Dört Nüfusu Barındıran Mağara; İstanbul Halkı Nerelerde Oturlar; CUMHURİYET; 09 Haziran 1935

64 Özçelik, Mustafa; TÜTÜNCÜLERİN TARİHİ; Tüstav; 2003; sf. 83-84

dinamiği kapitalist metropollerdir ve metropollerin alım miktarı ya da ürün niteliği ile ilgili talep değişimleri sektörün yapısında köklü değişimlere neden olabilmektedir. Bu süreç içerisinde tütün sektörünün ülke ekonomisi içerisindeki ağırlığı kademeli olarak değişecek, bu arada ithal ikameci ve ihracata dayalı kalkınma gibi farklı bütünleşme modellerinin gelişmesi ile birlikte Türkiye'nin endüstriyel hayatı büsbütün farklılaşacaktır. Özellikle 1950 sonrası kentlerin kalabalıklaşması, bir dönem kentlerde en önemli serbest işgücü konumunda olan "Çingene" olarak adlandırılan grupların mensuplarının ücretli istihdam içerisindeki payını düşürecektir. Özellikle "Çingene" algısına dönük dışlayıcı pratiklerin işverenler için de geçerli olması, istihdam edilebilecek başka grupların varlığı halinde önceliğin başka kökenlerden olanlara verilmesine zemin sunmaktadır.

Her halükarda, Roman tütün işçilerinin sektörden uzaklaşması birdenbire gerçekleşmeyecektir. 1930'ların sonuna geldiğimizde, en yaygın durumun tütün işçiliği ile birlikte yürütülen diğer ekonomik faaliyetlerin belli bir ağırlık kazanıyor oluşudur. Suad Derviş'in 1936 yılında görüştüğü Fatma, eskiden çamaşıra gittiğini, yaşlandığı için çalışmadığını anlatır. Kocasını odun kömür dükkanlarında nöbet bekleyen bir hamaldır. 15 yaşındaki oğlu ise kunduracı yanında çıraktır. Şükriye ise kocasını öldüğünden çamaşıra giderek çocuklarına bakmaktadır. Ne var ki çamaşıra, evlerde tahta temizliğine gidenler çoğaldığından eskisi kadar rahat çalışmamaktadır. Kuyuculuk yapan kocası Mustafa'nın uzun yıllar evlerini geçindirdiğini, oğlunun ise yedi yıldır rejide çalıştığını anlatır.⁶⁵ Türkalî'nin belgesel romanı "Güven"'in önemli karakterlerinden olan Hasan'ın aslen Dramalı⁶⁶ olan ailesi Kasımpaşalı tütün işçilerindedir. Babası veremden ölmüş, büyük ablası da veremden ölüncelike annesi Hasan'ın tütün işçisi olmasına izin vermemiştir.⁶⁷ Dolapdere'deki bir Ermeni usta olan Karakin'in yanında mobilyacı çıraklığı yapmaktadır.⁶⁸ Yine "Güven"'in karakterlerinden olan tütüncü Naim'in aynı zamanda ayakkabıcılık zanaatı da bulunmaktadır.⁶⁹ 1930'ların sonlarına doğru Kosova tekelin tütün deposunda çalışırken, eşi Mustafa da kunduracılık yapmak için küçük bir dükkan açmaya çalışmaktadır.⁷⁰ Tütün işçisi Romanlar, müzisyen Ro-

65 Bir İşçinin Hayatı Bir Ustabaşının Hiddetine Feda Edilmemelidir; *Günü Gününe Yaşayanlarımız*; CUMHURİYET; 07 Nisan 1936

66 Türkalî, Vedat; *GÜVEN*; Cilt 1; Everest; 2004; sf. 67

67 Türkalî, Vedat; *GÜVEN*; Cilt 1; Everest; 2004; sf. 40

68 Türkalî, Vedat; *GÜVEN*; Cilt 1; Everest; 2004; sf. 67

69 Türkalî, Vedat; *GÜVEN*; Cilt 1; Everest; 2004; sf. 121

70 Kosova, Zehra; *BEN İŞÇİYİM*; İletişim; 1996; sf. 114

manlarla da yakından ilişki içerisindeyler.⁷¹ Dahası tütün işçisi Atılal düşünler-
de çalgı çalmaya giden arkadaşları olduğunu anlatmaktadır.⁷²

1930'ların sonlarına doğru Amerikalı tütün alıcılarının, tütün mamulü ile ilgili talepleri değişmeye başlar. Tüccarlar artık işlenmemiş tütün istemektedir. TONGA denilen bu usulde tütünler yapraklar halinde sandıklara yüklenmektedir. Artık kalifiye işçilere ihtiyaç azalır, işsizlik oranı yükselir.⁷³ Özellikle mübadele öncesi dönemde bile fabrikalarda çalışma deneyimi kazanmış kalifiye Roman tütün işçileri için bu durum daha önce doğal sahip oldukları gücün ve üretimdeki ağırlıklarının sarsılması demektir. Bu durumdaki işçilerden olan ve uzun süre sürekli bir iş bulamayan Kosova, bulduğu geçici işlerle geçimini temin eder. 1940 yılında eşi Mustafa bir kundura fabrikasında çalışmaktadır.⁷⁴ 1943 yılında köyleri dolaşarak çeşitli eşyaları satar.⁷⁵ Kosova 1952 yılında bir ökçe fabrikasında işe girer.⁷⁶ Aradan geçen tutuklamalar ve uzun yoksulluk yıllarının ardından 1960 sonrası kapıcılığını bir tanıdığıнын yaptığı bir tekstil fabrikasında yine onun aracılığı ile işçi olarak çalışmaya başlar.⁷⁷ 1954 yılında Samsun'dan İstanbul'a gelen kızkardeşi Şerife'nin eşi Boğazkesen'de bir tütün deposunda çalışmaya başlayacak, Şerife'nin büyük oğlu Kemal bir marangoz atölyesinde iş bulacaktır. Diğer yiğenleri Hasan ve Fethi ise bir kundura atölyesine girerler. Kosova ailedeki bu mesleki çeşitlenmeyi "Tütüncü bir babanın çocukları marangoz ve kunduracı oldu. Nereden nereye. Ama yine işçi olma geleneği bozulmadı."⁷⁸ sözleriyle ifade edecektir. Yine aynı durumdaki Roman tütün işçilerinden Yaşar Beyaztekte 1950'ler sonrasında bir lostra salonu açarak geçimini temin etmeye çalışır.⁷⁹ Bir başka tütün işçisi olan Taşkırın biraraya getirdiği küçük bir sermaye ile bakkallık yapmaya başlar.⁸⁰ Eski tütün işçi Tamçiz, yakın dönemlere kadar geçimini Beşiktaş'ta şambaba tatlısı satarak sağlamıştır. Sokak sokak dolaşarak eşinin yaptığı tatlıyı satan Tamçiz, "rüzgarın penceresinden girip kapısından" çıktığı derme çatma bir evde

71 Türkali, Vedat; GÜVEN; Cilt 1; Everest; 2004; sf. 708-709

72 Ağcabay, Cenk; TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİ VE DR. HİKMET; Sosyal İnsan; 2009; sf. 109

73 Bertkay, Ayşe; Cumhuriyet Boyu Bir İşçi Yaşamı: Zehra Kosova; 75 YILDA ÇARKLARI DÖNDÜRENLER; Tarih Vakfı Yurt Yayınları; 1999; sf. 258

74 Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; İletişim; 1996; sf. 118

75 Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; İletişim; 1996; sf. 123

76 Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; İletişim; 1996; sf. 156

77 Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; İletişim; 1996; sf. 165

78 Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; İletişim; 1996; sf. 156

79 Belli, Mihri; HAPİSHANEDEN ÇİZGİLER; Lemay; 2005; sf. 12

80 Belli, Mihri; HAPİSHANEDEN ÇİZGİLER; Lemay; 2005; sf. 18

oturmaktadır.⁸¹ Anadol'un eski tütüncülerden dediği Ahbab Hüseyin de tütün işçiliği sonrasında kunduracılık yapmaya başlamıştır.⁸² Bu örneklerden sektördeki daralma sonrası tütün işçilerinin kısmen enformel sektöre kaydıkları, daha şanslı olanların ise farklı sektörlerde ücretli istihdam kanallarını zorladıkları anlaşılmaktadır. Geçmişte tütün işçilerinin ağırlıklı bir grup olduğu Hacı Hüseyin'de temel geçim faaliyetlerinin günümüzde büyük ölçüde enformel alanda yapılması bu durumu bütün açıklığı ile ortaya koymaktadır.

Tütün İşçilerinin Siyasal Deneyimleri

Cumhuriyetle birlikte Türkiye'ye gelen Roman tütün işçilerinin, en politikleşmiş kesimi gelir gelmez çalışmaya tütün depolarında siyasal faaliyete başlamışlardır. Bu konuda kendilerine herhangi bir yönlendirme gelip gelmediği, merkezi bir parti yapılanması içinde ne ölçüde hareket ettikleri kapsamlı sözlü tarih ve arşiv çalışmaları ile bilahare tartışılmalıdır.

Roman tütün işçilerinin Türkiye'ye geldikten sonra ilk yaptıkları iş, işçiler arasında kulüp ya da sendika gibi örgütlenme araçlarına olan ihtiyacın altını çizmek olur.⁸³ Selanik'teki sol siyasal hareketlerin içerisinde kendilerini her koşulda hücreler halinde örgütlemeyi öğrenen ve bunu bir mizaç özelliği haline getirecek dercede içselleştiren bu kuşak vakit kaybetmeden kendilerine genç tütün işçileri arasından taraftarlar bulmak için çalışacaklardır. Henüz okuma yazması olmayan genç bir işçi olan Erdinç; Emine, İhsane ve Mehmet'le tanışır. Politikleşmiş olan bu işçiler hem iş hem diğer meselelerle ilgili Erdinç'e yardımcı olmaktadır.⁸⁴ Erdinç bu insanların diğer işçilerden farklı olduklarını kısa zamanda fark eder. Bir kez yaklaşımlarından etkilendiği işçi arkadaşlarının kendisine anlattıkları Erdinç'in siyasal meselelere kayıtsız kalmamasına neden olacaktır.⁸⁵ Kısa zamanda kendisini çalışmaların içerisinde bulan Erdinç, mimlenmiş durumdaki işçilerin belli bazı kritik görevleri kendisi gibi genç işçilere verdiğini anlatır. Bu arada genç işçilere Mecidiyeköy, Okmeydanı, Şişli civarındaki dutluklarda gerektiğinde kendilerini ve diğer tütün işçilerini savunmaları için boks dersi aldırılır.⁸⁶ Kosova ise tütün işçileri arasındaki politikleşmiş unsurların varlığını her 1 Mayıs öncesi arkadaşlarının

81 Kavukçuoğlu, Deniz; SEN VATAN HAINİ MİSİN BABA?; Doğan Kitap; İstanbul; sf. 329

82 Anadol, Zihni; KIRMIZI GÜL VE BASKET; Belge Yayınları; 1989; sf. 56

83 Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf. 29

84 Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf. 27

85 Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf. 29

86 Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf. 32

eşlerinin gözaltına alınmasından anlar. Sorup soruşturduğunda bunun nedeninin işçilerin haklarını savunmaları olduğu kendisine söylenir.⁸⁷ İşyerinde Kosova'nın çevresi TKP'li işçilerden oluşmaktadır. Onun eğilimi artık şekillenmeye başlamış olsa da "parti" oldukça seçici davranmaktadır.⁸⁸ Çok geçmeden parti tarafından düzenlenen toplantılara katılmaya başlar. Çeşitli görevler yüklenmiştir. Özellikle henüz daha yasallaşmamış olmasına rağmen el altından işçiler arasında sendikal faaliyetler yürütmeye çalışmaktadır.⁸⁹ Özçelik gibi tütün işçileri ise sonradan bu ortama dahil olmamakta, solun ve "partinin" içinde doğmaktadır. Özçelik'in ağabeyi Halil İbrahim dönemin önde gelen işçi önderleri arasında yer almaktadır.⁹⁰ Özçelik örneğinde politikleşme süreci, hali hazırda siyasal eğilimi aile içinde şekillenmiş olduğundan daha ziyade işin inceliklerini öğrenme şeklinde gelişmektedir. Ağabeyinin de içinde bulunduğu bir işçi önderleri grubunun tutuklanmasının ardından çalışmaları üstlenen gençlere Mehmet daha organize ve planlı hareket etmeleri gerektiğini anlatır. Bu öğüdün de etkisiyle kadın işçilerin de sürece dahil edilmesi için üçer kişilik kadın hücreleri oluşturulur.⁹¹ Diğer taraftan tütün işçileri arasında açıktan çalışma yapan başkaları da vardır. Örneğin 1930 yılında kurulan İstanbul Tütün İşçiler Cemiyeti resmi izinle kurulabilmiştir. Bu derneğin yöneticileri arasında Topaç Ali Remzi Efendi, İskeçeli Salih Usta, Kavalalı Ali Galip, Dramalı Recep Cemal, İskeçeli Cafer ve Kavalalı Ali Rıza Efendi gibi isimler yer almaktadır.⁹² Dönemin koşulları göz önüne alındığında yasal izinle kurulan bu cemiyetin CHP'ye yakın bir oluşum olduğu düşünülebilir. Tütün İşçileri Cemiyeti'nin durumu ne olursa olsun politikleşmiş Roman tütün işçilerinin bulunduğu üretim birimlerinde henüz onların gücünü sarsamasa da, karşı bir eğilimin varlığı kesindir. Nitekim Özçelik, kalifiye işçilerin ardından işe "dalkavukların, fedailerin, ihbarcılarının ve ispiyoncularının" alındığını anlatır. Ustabaşlıların çoğu da üretim birimlerinde politikleşmiş işçilere karşı mücadele vermektedir.⁹³

Bu dönemde küçük çaplı işçi eylemleri de ortaya çıkmaktadır. Nitekim Anadolu Troçki Mehmet'in bazen tütün işçilerinin önüne geçip onları Beşiktaş'tan vilayete kadar yürüttüğünü; işçilerin bu yürüyüşlerde yövmyelerin azlığını, haklarının

87 Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; İletişim; 1996; sf. 75

88 Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; İletişim; 1996; sf. 77

89 Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; İletişim; 1996; sf. 81-82

90 Özçelik, Mustafa; TÜTÜNCÜLERİN TARİHİ; Tüstav; 2003; sf. 10

91 Özçelik, Mustafa; TÜTÜNCÜLERİN TARİHİ; Tüstav; 2003; sf. 12

92 Tütün İşçileri Cemiyeti; CUMHURİYET; 02 Aralık 1930

93 Özçelik, Mustafa; TÜTÜNCÜLERİN TARİHİ; Tüstav; 2003; sf. 16

verilmediğini dile getirdiklerini ifade eder.⁹⁴ Sözkonusu dönemde tütün işçilerinin başını çektiği kimi eylemlerse oldukça ses getirmiştir. Ahırkapı'da yaşanan olay bunların arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Toplamda 3-4 salon ve her salonunda 300-400 kişinin bulunduğu fabrikada yaklaşık 2000'e yakın işçi çalışmaktadır.⁹⁵ Nemlizade Mithat'a ait fabrikada 1936 tarihli bir gazete haberine göre yevmiyelerin ödenme şekli üzerinden bir ihtilaf çıkmıştır.⁹⁶ Diğer taraftan Erdinç Ahırkapı'daki tütün işçilerinin 10 kuruş zam ve her ayın ortasında avans gibi talepleri olduğunu ifade etmektedir. Bu dönemde büyük çoğunluğu Ortaköy tütün işçilerinden oluşan bir işçi temsilcileri grubu oluşturulur. Temsilcilere sert tavır alınması üzerine işçiler toplu halde iş bırakır. Bunun üzerine fabrika polis tarafından kuşatılır. Yaklaşık 2000 işçi ile 500 polis arasında sert bir çatışma meydana gelir.⁹⁷ 1-2 saat süren çatışmanın ardından işçiler dağılır ve hep birlikte ilerleyen işçiler valiliğin önünden inerlerken "düzgün giyinmiş" sivil bir grup işçilerin üzerine saldırır.⁹⁸ Ertesi gün Sultanahmet Meydanı'nda bütün "muhtitlerden" 2-3 bin işçi toplanır.⁹⁹ Karşılıklarına çıkan polis barikatını yaran işçiler etrafa yayılır. İşçilerin içeride balyaları dağıtıp yangın çıkaracağından çekinen subaylar içeri girip işletme yöneticilerine taleplerin kabul edilmesi için baskı yaparlar. Bunun üzerine işveren, işçilerin 10 kuruş talebinin de üzerine çıkarak 15 kuruş zam yapar.¹⁰⁰ Erdinç Ahırkapı olayını o dönemin en önemli "hak arama mücadelelerinden" biri olarak değerlendirmektedir.¹⁰¹

Bu süreçte TKP merkezinin temel etkisi parti yayınlarının çıkarılması noktasında olmuş gibi gözükmektedir. 1930 sonrası çıkan Orak Çekiç gazetesi, Roman tütün işçileri arasındaki hücrelere ulaştırılmakta, işçiler yayını izlemektedirler.¹⁰² Ne var ki parti organı belirsiz aralıklarla çıkmaktadır. Korcan bu yayını alıp, işçi topluluklarına dağıttıklarını; bu şekilde "propaganda ajitasyon" görevlerini yaptıklarını ifade etmektedir.¹⁰³ Anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde partinin aydın kadroları esas itibarıyla yayınların ulaştırması misyonunu üstlenmiş, buna karşılık

94 Anadolu, Zihni; KIRMIZI GÜL VE BASKET; Belge Yayınları; 1989; sf. 151

95 Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf. 63

96 Tütün Amelesi Bugün İşe Başlıyor; CUMHURİYET; 12 Kasım 1936

97 Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf. 64

98 Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf. 65

99 Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf. 65

100 Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf. 66

101 Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf. 67

102 Özçelik, Mustafa; TÜTÜNCÜLERİN TARİHİ; Tüstav; 2003; sf. 15

103 Özçelik, Mustafa; TÜTÜNCÜLERİN TARİHİ; Tüstav; 2003; sf. 15

“hücreler” denilen örgütlenme birimlerinin kuruluşu ve idaresi doğrudan doğruya Balkanlarda çok yoğun bir siyasallaşma deneyimi kazanmış olan tütün işçileri içerisindeki “organik aydınlar” tarafından üstlenilmiştir. Bu organik aydınların bazıları Moskova’ya giderek eğitim alırlar. Kosova ve Özçelik 1930’larda Sovyetler Birliği’ne parti tarafından gönderilecek ve eğitimlerinin ardından ülkeye döneceklerdir.¹⁰⁴ Bir başka önemli tütün işçisi ve Hikmet Kıvılcımlı’nın cezaevi arkadaşı olan tütün işçisi Abbas, cezaevi çıkışı bir yolunu bulup Moskova’ya geçer.¹⁰⁵ Tütün işçisi Abbas, Moskova dönüşü Beşiktaş “mıntıka komitesine” dahil olur. Babalık Abbas’ın Türkiye’ye TKP yöneticilerinden İsmail Bilen tarafından gönderildiğini iddiasını paylaşmaktadır.¹⁰⁶ Gelişyle semtte faaliyetlerin hızlanması şüpheli gözlerden kaçmaz ve Abbas takibe alınır. Bir süre Beşiktaş’taki tütüncü mahallelerinde izini kaybettirdikten sonra bir gece Mecidiyeköy dutluklarında polis tarafından sıkıştırılır. Yine de yağmur altında Kasımpaşa’ya kaçmayı başarabilir.¹⁰⁷ Ne var ki o gece maruz kaldığı sağanak nedeniyle önce zatürre olacak, gereği gibi bakılmadığından hastalığı vereme dönecektir.¹⁰⁸

Roman tütün işçilerinin TKP içerisindeki etkinliği ise kendi çalıştıkları üretim birimlerinde yaptıkları faaliyetlerden ibaret değildir. Bunun dışında kimi lojistik görevleri de üstlenmektedirler. Örneğin Erdinç, bir dönem Dolapdere Akarca sokakta tuttıkları evin parti tarafından kullanıldığını anlatmaktadır. 10-15 günde bir eve gelen partili “yoldaşlar” burada toplantılar yapar. Ev zeminden az yüksek girişi olması nedeniyle bilinçli olarak tercih edilmiştir. Bu sayede herhangi bir gereklilik halinde toplantı odasının penceresinden kaçmak mümkün olacaktır.¹⁰⁹ Yine tütün işçilerinin mizaçlarına işlenmiş, artık bir ifade biçimi haline gelmiş olan politik yaklaşımları buldukları hemen her alanda kendisini göstermektedir. 1930’larda Erdinç’in eşi tütün işçisi Emine, İzmir civarında tütün tarlalarında çalışırken tanıştığı yoksul insanlara propaganda yapmayı ihmal etmez. Onlara Gorki’nin Ana’sını ve Fransız İhtilali’ni anlatır. 80 sonrasında Söke’nin yerlileri ile konuşan Erdinç, o zamanlar propagandasını yaptıkları bu kavramların, tarım işçileri arasında hala konuşulduğunu öğrenecektir.¹¹⁰ Tütün işçilerinin sol içerisinde yaptıkları bu faaliyetler Türkiye ile sınırlı kalmaz. Örneğin tütün işçisi Tamçiz’in

104 Özçelik, Mustafa; TÜTÜNCÜLERİN TARİHİ; Tüstav; 2003; sf. 28

105 Korcan, Kerim; HARBİYE KAZANI; E Yayınları; 1989; sf. 55

106 Babalık, Naciye; TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ’NİN SÖNÜMLENMESİ; İmge; 2005; sf. 56

107 Korcan, Kerim; HARBİYE KAZANI; E Yayınları; 1989; sf. 54

108 Korcan, Kerim; HARBİYE KAZANI; E Yayınları; 1989; sf. 55

109 Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf. 68

110 Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf. 57

adı gençliğinde Mussolini'ye karşı düzenlenen fakat başarısız kalan bir suikast olayına karışmış, yakalanmamak için Kuzey İtalya'da Bonnaço bölgesini geçerek Alp Dağları üzerinden Avusturya'ya kaçmıştır.¹¹¹ Diğer taraftan İspanya İç Savaşı sırasında tütün işçileri haftada bir günlüklerini İspanya'daki Cumhuriyetçilere destek olmak için ayırmaktadırlar.¹¹²

1930'lar boyunca Roman tütün işçileri, genellikle önleyici gözaltılarla muhatap olmuşlardır. 1933 yılına ait "1 Mayıs Neşe İle Geçti" başlıklı bir gazete haberinde, "beyanname dağıtmaya ve taşkınlık yapmaya teşebbüs edecekleri anlaşılan" 52 amelenin nezarete alındığı belirtilir. Ne var ki buna rağmen Şişli, Paşabahçe, Cibali ve Ortaköy gibi yerlerde "beyanname" dağıtmaya teşebbüs edilmiş, "bir iki yere de bayrak asılmıştır."¹¹³ Yine gazete haberine göre Kadıköy Gelenbevi civarında yakalananlardan ikisi "Kıpti"¹¹⁴ dir. Dönemin basınında tütün işçileri ile "kızıl tehlike arasında bağ kuran bu tarz haberler oldukça yaygındır: "İstanbul'da komünist propagandası yapmakla maznun üç tütün amelesi polis tarafından yakalanarak adliyeye teslim edilmiştir... "¹¹⁵

1946 sonrasında çıkan yeni cemiyetler kanunu ile sol hareketin legal çalışmalarında bir canlanma yaşanır. Solun farklı kesimlerini temsil eden gruplar yasal partiler kurmaya, sendikal örgütlenmeleri geliştirmeye çalışırlar. Bu dönemle ilgili değerlendirmede bulunan bir kaynak kişiye göre Roman tütün işçileri hem Esat Adil Müstecaplı'nın "Sosyalist Partisi"¹¹⁶ nde hem de Şefik Hüsnü'nün "Türkiye Emekçi Partisi"¹¹⁷ nde yer almaktadır. Kaynak kişinin bu değerlendirmesine rağmen tütün işçileri ilgili çoğu kaynakta esas olarak Şefik Hüsnü'nün partisinde ciddi bir ağırlıkları olduğu ifade edilmektedir. Kosova'nın eşi Mustafa 1946 sonrası Şefik Hüsnü liderliğinde kurulan Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi'nin Üsküdar'daki kurucuları arasında yer alacaktır. Uzun bir süredir kundura işçiliği yapan Mustafa'nın kundura işçilerinin örgütlenmesi noktasında da önemli çalışmaları olmuştur.¹¹⁷ Gerçekten de bu dönemde çoğu eski tütün işçileri olan kunduracılar büyük gruplar halinde Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi saflarına katılmışlardır. Petek'e göre kunduracılar "inanmış komünistler" ve partinin en samimi

111 Kavukçuoğlu, Deniz; SEN VATAN HAINİ MİSİN BABA?; Doğan Kitap; İstanbul; sf. 330

112 Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf. 37

113 Bir Mayıs Neşe İle Geçti: CUMHURİYET; 02 Mayıs 1933;

114 Bir Mayıs Neşe İle Geçti: CUMHURİYET; 02 Mayıs 1933;

115 Dün Üç Komünist Amele Yakalandı; CUMHURİYET; 22 Nisan 1930

116 Kaynak Kişi: SG. Sendikacı, 1968'li. 23.9.2013

117 Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; İletişim; 1996; sf. 128

üyeleridir.¹¹⁸ Kunduracıların arasında tütün işçisi Romanların belli bir ağırlığı olsa da başka etnik köken ve sosyal gruplardan insanlar da bu sektörde çalışmaktadırlar.¹¹⁹ Aynı dönemde cemiyetler kanununun değişmesini fırsat bilen tütün işçileri Ortaköy'de biraraya gelerek İstanbul Tütüncüler Sendikası'nı kuracaklardır. Kısa süre yaşayabilen sendika yaşadığı süre içerisinde işçiler tarafından belirgin bir biçimde sahiplenilecektir.¹²⁰ Bir kadın tütün işçisi olarak Kosova da tütüncüler sendikasında yöneticilik yapacaktır.¹²¹ Diğer taraftan Kosova Şefik Hüsnü'nün Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin kurucuları arasında yer alır ve partinin büyük bir Roman nüfusun yaşadığı Yenişehir ilçe örgütünde çalışma yürütür.¹²²

1946 sonrası bir anda artan sendikalar, İstanbul Sendikalar Birliği çatısı altında bir araya getirilir. Bu dönemde Beşiktaş'ta bulunan harap bir fırın enkazı birliğin merkezi olacaktır. Ne var ki partinin büyük bölümü dönemin yönetici sınıflarının yakınları, hatta akrabaları olan aydın kadroları bu enkazın onarımı için gerekli sermayeyi bir türlü temin edemezler.¹²³ Neyse ki partinin aydın kadrolarını derin üzüntüye sevk eden bu durumun çözümünü gariban tütün işçileri bulurlar. Konunun aciliyeti üzerinde tütün işçilerinin ileri gelenleri bir araya gelir ve ne yapılabileceğini tartışmaya başlarlar. Kosova kucağındaki çocuğu bırakıp "Ben çareyi buldum" diye ileri atılır. Elindeki yüzüğünü ve kulağındaki küpesini ortaya koyar. "İşte bunlarla tamir edeceğiz sendikamızı, bunlarla yaşatacağımız varlığımızı, bunlarla göstereceğiz onlara kim olduğumuzu. Ben aç kaldım, susuz kaldım, en zor günlerimde bile onlara el sürmedim, belki bir gün işe yarar diye. İşte o gün geldi, helal ediyorum onları sendikamıza."¹²⁴ Kosova'nın bu coşkulu tiradı kendisine aktarılan Şefik Hüsnü gözyaşlarını tutamayacaktır.¹²⁵ Daha sonra Arif Barikat ve Vedat Türkali gibi partili sanatçıların katılımıyla yapılan sendikanın açılışı, büyük bölümü Beşiktaş civarının Roman tütün işçilerinin oluşturduğu coşkulu bir kalabalık eşliğinde yapılır.

1946 deneyimi oldukça kısa sürse de 1950'li yıllarda Türkiye sol hareketin-

118 Güzel, M. Şehmus; FAHRİ PETEK: BİR HAYAT ÜÇ CAN; Sarı Defter; 2009; sf. 124

119 Kaynak Kişi: SG. Sendikacı, 1968'li. 23.9.2013

120 Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; İletişim; 1996; sf. 137

121 Berktaş, Ayşe; Cumhuriyet Boyu Bir İşçi Yaşamı: Zehra Kosova; 75 YILDA ÇARKLARI DÖNDÜRENLER; Tarih Vakfı Yurt Yayınları; 1999; sf. 261

122 Berktaş, Ayşe; Cumhuriyet Boyu Bir İşçi Yaşamı: Zehra Kosova; 75 YILDA ÇARKLARI DÖNDÜRENLER; Tarih Vakfı Yurt Yayınları; 1999; sf. 262

123 Anadol, Zihni; KIRMIZI GÜL VE BASKET; Belge Yayınları; 1989 sf. 5

124 Anadol, Zihni; KIRMIZI GÜL VE BASKET; Belge Yayınları; 1989 sf. 6

125 Anadol, Zihni; KIRMIZI GÜL VE BASKET; Belge Yayınları; 1989 sf. 6

de yeni bir yasal parti girişimi daha ortaya çıkar. Hikmet Kıvılcımlı'nın başını çektiği Vatan Partisi, çok sayıda tütün işçisinin katılımıyla kurulacaktır. Vatan Partisi'nin tutuklama listesinde Kasımpaşa'dan, Ortaköy'den, Beşiktaş'tan ve İzmir'ten tütün işçileri yer almaktadır.¹²⁶ Kundakçı bu listede yer alan Roman tütün işçilerinin deşifre oldukları için "işe yaramayacak olanlar" olduklarını ifade eder. Ona göre Şefik Hüsnü'nün içeriden mesaj göndererek çalışma yapabilecek durumda olan tütün işçilerine Vatan Partisi'ne girmemelerini tavsiye ettiği yönünde bir rivayet bulunmaktadır.¹²⁷ Öte yandan Vatan Partisi içerisinde 1930'lardan beri Hikmet Kıvılcımlı'nın yakın çevresinde yer alan çeşitli isimler de bulunmaktadır.¹²⁸ Vatan Partisi'nin Beyoğlu ilçesinde Kosova da çalışmış, partiye aktif desteğini göstermiştir.¹²⁹ Yine Beyoğlu ilçesinde tütün işçilerinin oldukça eski liderlerinden olan Troçki Mehmet aktif bir biçimde siyasal faaliyet yürütmektedir.¹³⁰

DP tarafından gerçekleştirilen TKP tevkifatı çok sayıda tütün işçisini de etkilemiştir. Belli, 1953 yılında 169 sanıklı TKP davasının sanık sandalyelerinde elli kadar tütün işçisi olduğunu belirtir. Dönemin hükümeti 141. maddeyi daha da ağırlaştırmış ve maddeye bir 7. fıkra eklemiştir. Fıkraya göre siyasal faaliyetlerinden ötürü pişman olan sanıkların cezası dörtte bire indirilecektir. Davaya bakan askeri mahkeme bu fıkrayı geniş bir biçimde yorumlar. Öyleki "Hakkımdaki iddia doğrudur. Ama ben bundan sonra böyle işlerde yokum." diyen sanıklar tahliye edilmektedir.¹³¹ Cezaevindeki TKP üyeleri arasında genel eğilim bu yasadan yararlanmanın "ihane" olacağı yönündedir.¹³² Belli bu yasadan yararlananların, TKP'nin aydınları arasından çıktığını anlatır. Eşleri ve çocukları dışarıda perişan durumda olan tütün işçilerinden ise hiç kimse pişmanlık yasasından yararlanmamıştır.¹³³

Bu arada söz konusu dönemde cezaevinde sol aydınlar arasında yaşanmakta olan tartışmalar önemli bir bölünmenin ortaya çıkmasına neden olacaktır. Bu dönemde özellikle Mihri Belli ve çevresindeki aydınlar grubu tütün işçileri ile iyi ilişkiler kurarak onları kendi çevrelerine ağırlıklı bir biçimde dahil ederler. Daha sonraki dönemlerde de birlikte çalışacakları tütün işçilerini Belli şu sözlerle değer-

126 Kundakçı, Suat Şükrü; BİR ÖMÜR BİR SOHBET; Tüstav; 2005; sf. 28

127 Kundakçı, Suat Şükrü; BİR ÖMÜR BİR SOHBET; Tüstav; 2005; sf. 28

128 Kundakçı, Suat Şükrü; BİR ÖMÜR BİR SOHBET; Tüstav; 2005; sf. 28

129 Kundakçı, Suat Şükrü; BİR ÖMÜR BİR SOHBET; Tüstav; 2005; sf. 60-61

130 Kundakçı, Suat Şükrü; BİR ÖMÜR BİR SOHBET; Tüstav; 2005; sf. 65

131 Belli, Mihri; HAPİSHANEDEN ÇİZGİLER; Leman; 2005; sf. 24

132 Belli, Mihri; HAPİSHANEDEN ÇİZGİLER; Leman; 2005; sf. 23

133 Belli, Mihri; HAPİSHANEDEN ÇİZGİLER; Leman; 2005; sf. 18-19

lendirir: “Egemen güçlerin sosyalist hareketi geniş ölçüde tecrit edebildikleri, sosyalizmin (S)’sinin bile küfür sayıldığı uzun yıllar boyunca, Kasımpaşa’nın Ortaköy’ün tütüncü semtlerinde, karanlıklar denizinde sosyalist düşüncenin adalarında sosyalizmin sorunları tartışılırdı. O en çetin döneminde, en çok ezilen, en çok horlanan bu emekçi çevrelerinde bir sosyalist gelenek kurulabilmiştir.”¹³⁴ Yine Belli’ye göre tütün işçilerinin arasından “muhabirler, provokatörler” çıksa da, bu kişiler kimlikleri ortaya çıktıktan sonra tütün işçilerinin arasında barınamaz hale gelmişlerdir. Belli kimilerinin bu durumu onların arasında hala süren “klan” ilişkilerine bağladığını, kendisinin ise bunu tütün işçilerinin “daha çok ezilmesinden, horlanmasından ileri gelen devrimci bilincinden” kaynaklandığını ifade etmektedir.¹³⁵

1960 Sonrası Roman Tütün İşçileri

1960’lar sonrası tütün işçilerinin gerek üretim birimlerindeki ağırlığının azalması gerekse temel politikleşme deneyimlerini üretim birimleri temelinde edinmiş olmaları nedeniyle tütün işçilerinin geleneklerini yeniden üretme yetenekleri kısıtlanmış durumdadır. Bir önceki kuşakta politize olmuş tütün işçileri ve onların çocukları siyasal eğilimlerini sürdürüyor olsalar da aynı politik aksiyon devam etmekte, marjinalleşmektedir. Solla tanışan yeni kuşakların gözündeysen etkili olmasa da saygın bir konuları halen bulunmaktadır: “Sol hareketin içinde diyebilirim ki işçi sınıfından gelen bir o ekibi tanıdık biz. İlk dönemde. Yani o 68’li yıllarda, 69’lu yıllarda.”¹³⁶

Türkiye İşçi Partisi, önceki kuşaklarda politikleşmiş Roman tütün işçilerinin etkinliklerini sürdürdükleri alanlardan birini oluşturmaktadır. TİP yöneticileri eski TKP’nin mimli unsurlarını partiye almak istemeseler de tütün işçileri fazla zararlı görülmedikleri belki de önemsenmediklerinden olsa gerek yer yer partiye girebilmişlerdir. Tütün işçisi Erdinç TİP’e katılma öyküsünü şu sözlerle anlatır: “Bir gün yalnız başıma doğrudan Beyoğlu teşkilatına gittim. ‘Beni aza yazın’ dedim. ‘Sen kimsin amca?’ dediler. ‘Siz önce yazın sonra da başkanınıza, sekreterinize ‘Şoför İdris’ azamız oldu deyin’ dedim.”¹³⁷ Kundakçı Şoför İdris’in bütün toplantılarına katıldığını, çalışmaların elinden geldiğince parçası olmaya çalıştığını anımsamaktadır.¹³⁸ Yine Kundakçı’ya göre baba tarafından tütün işçisi ve TKP’li aydın-

134 Belli, Mihri; HAPİSHANEDEN ÇİZGİLER; Leman; 2005; sf. 22

135 Belli, Mihri; HAPİSHANEDEN ÇİZGİLER; Leman; 2005; sf. 24

136 Kaynak Kişi: SG. Sendikacı, 1968’li. 23.9.2013

137 Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf. 167

138 Kundakçı, Suat Şükrü; BİR ÖMÜR BİR SOHBET; Tüstav; 2005; sf. 134-135

larla tütün işçileri arasındaki önemli bağlardan olan Bozışık, TİP'e girmemekle beraber partiyi dışarıdan desteklemiş, çevresindeki insanları TİP'e yönlendirmiştir.¹³⁹

TİP'in özellikle İstanbul'da oldukça etkin olduğu, önemli bir oy aldığı Beyoğlu ilçesinde tütün işçilerinin belirgin bir etkisi olmuş gibi gözükmektedir. TİP'te çalışan ve daha sonraki dönemlerde de sol içerisinde yer alan bir kaynak kişi TİP'in çıkardığı milletvekillerinden "bir tanesini", Hacı Hüsrev'in ve genel olarak Kasımpaşa'nın oylarıyla çıkardığını söyler.¹⁴⁰ Söylediğine göre TİP bu bölgede çok oy almıştır.¹⁴¹ Resmi rakamlar TİP'in bu bölgenin oylarına dayanarak milletvekili çıkardığını doğrulamaz. TİP Beyoğlu ilçesinde 1965 seçimlerinde toplam oyların %7,7'sine denk gelen 4244 ve 1969 seçimlerinde aldığı toplam oyların %5,4'üne denk gelen 2505 oy almıştır.¹⁴² Öte yandan burada ilginç olan nokta, TİP'in 1965 yılında İstanbul genelinde aldığı %7,9'luk oy ortalamasını 1969 yılında koruyamayarak %2,7'ye düşürmüş olmasına rağmen; Beyoğlu ilçesindeki oy kaybının çok daha sınırlı olmasıdır.¹⁴³ Şenoğuz ise 1969 seçimlerinde Kasımpaşa Hacıhüsrev'de kurulan seçim sandıklarından birisinde seçim görevlisi olduğunu belirtir. Hem kendi sandığında hem de komşu sandıkta TİP birinci parti olarak çıkmıştır.¹⁴⁴ Bir kaynak kişi TİP'in Hacı Hüsrev'deki çalışmasının başını çeken bir kadın tütün işçisi olduğunu anımsamaktadır. Kaynak kişinin ismini tam olarak hatırlayamadığı bu kadın mahallede saygı duyulan bir kişidir, mahallenin lideri konumundadır.¹⁴⁵ Kaynak kişiye göre söz konusu dönemde Yılmaz Güney ve Safiye Ayla gibi ünlü isimler TİP'e destek vermişlerdir. Özellikle Yılmaz Güney'in Kasımpaşa Kızılay düğün salonunda yapılan TİP toplantılarına destek amaçlı gelmesi, aktöre büyük bir saygı besleyen Romanlar arasında partiye olan sempatinin daha da artmasına neden olmaktadır.¹⁴⁶ Bunun dışında TİP'in diğer kadrolarının bu bölgede partiye çıkan oylarda belirgin bir katkısı olmamış gibi gözükmektedir. TİP'in

139 Kundakçı, Suat Şükrü; BİR ÖMÜR BİR SOHBET; Tüstav; 2005; sf. 134-135

140 Kaynak Kişi: UO. Avukat, 1978'li. 26.9.2013. Resmi rakamlar bu bilgiyi doğrulamamaktadır.

141 Kaynak Kişi: UO. Avukat, 1978'li. 26.9.2013

142 TÜİK sitesi. <http://tuikapp.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul>; Link 14.10.2013 tarihinde alınmıştır.

143 TÜİK sitesi. <http://tuikapp.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul>; Link 14.10.2013 tarihinde alınmıştır.

144 Babalık, Naciye; TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ'NİN SÖNÜMLENMESİ; İmge; 2005; sf. 519

145 Kaynak Kişi: UO. Avukat, 1978'li. 26.9.2013

146 Kaynak Kişi: UO. Avukat, 1978'li. 26.9.2013

bölgedeki etkinliğinin esas kaynağı Roman tütün işçilerinin önceki kuşaklardan devralınan mirasıdır. Ne var ki bu artık çürümeye başlamış olan bir mirastır. Yine de Gabbay'ın TİP Beyoğlu ilçesinde yaptıkları çalışmalara dair anlattıkları hiçbir biçimde göz ardı edilemeyecek bir etkiyi ortaya koymaktadır. Gabbay'a göre Beyoğlu ilçedeki üyelerin önemli bölümü Kasımpaşa'ya yerleştirilen ve çoğu tütün işçisi olan Batı Trakyalı göçmenlerdir.¹⁴⁷ Gabbay 2. Dünya Savaşı sonrası tütün sektöründeki daralmayla beraber bu insanların genellikle farklı sektörlere yöneldiğini ifade eder.¹⁴⁸ Gabbay'a göre Beyoğlu ilçesinde onunla birlikte çalışanların çoğunluğu tütün işçilerinin çocukları ya da torunlarıdır. Büyüklерinden duydukları anılar sayesinde örgüt içerisinde nasıl çalışılacağını öğrenmişlerdir.¹⁴⁹ Gabbay genel merkezdeki işlerinin yoğunluğundan ötürü günlük parti işlerini bu insanlara teslim eder.¹⁵⁰ Pazar sabahları tütün işçilerinin kahvesinde buluşup Ha- liç bölgesini gezmekte ve sohbet toplantıları yapmaktadır.¹⁵¹

TİP'in Beyoğlu ilçesindeki etkinliğinin ne ölçüde bölgedeki Romanlardan kaynaklandığının bir diğer göstergesi, partinin Beyoğlu il genel meclisi adaylarının bileşimidir. Beş adaydan ikisinin sadece işçi olduğu belirtildiğinden kökenlerini tahmin etmek zor olsa da, diğer adaylarından birinin müzisyen, diğerinin tütün işçisi ve sonuncusunun kunduracı olması bu ilçede Roman tütün işçilerinin parti yapılanmasındaki aktif rolünü açıkça göstermektedir.¹⁵² Benzeri bir durum TİP'in ortalamanın üstünde (%9 (2120)-1965 seçimleri / %11 (2305 oy)-1969)¹⁵³ bir oy aldığı Gaziosmanpaşa ilçesi için de geçerlidir.¹⁵⁴ İlçenin üç il genel meclisi adayının ikisinin kunduracı olması her halde altı çizilmesi gereken bir durum olsa gerektir.¹⁵⁵ Gaziosmanpaşa'nın Sarıgöl mahallesi gibi önemli Roman yerleşimlerinde kunduracılık yapan çok sayıda Roman vardır.¹⁵⁶ Bunların Sarıgöl'e yerleşme-

147 Gabbay, Moris; CUMHURİYETLE BİRLİKTE BÜYÜDÜM; Sarı Defter; 2013; sf. 188

148 Gabbay, Moris; CUMHURİYETLE BİRLİKTE BÜYÜDÜM; Sarı Defter; 2013; sf. 188

149 Gabbay, Moris; CUMHURİYETLE BİRLİKTE BÜYÜDÜM; Sarı Defter; 2013; sf. 188

150 Gabbay, Moris; CUMHURİYETLE BİRLİKTE BÜYÜDÜM; Sarı Defter; 2013; sf. 189

151 Gabbay, Moris; CUMHURİYETLE BİRLİKTE BÜYÜDÜM; Sarı Defter; 2013; sf. 189

152 Tarih Vakfı TİP Arşivi 0070 TİP / 400.02.17.11.1963 11.2

153 TÜİK sitesi. <http://tuikapp.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul>; Link 14.10.2013 tarihinde alınmıştır.

154 Aydın'ın Söke ilçesinde alınan %3,4'lük oyda bu bağlamda değerlendirilebilmektedir. Diğer taraftan hatırlanacağı üzere bu bölge tütün işçisi Erdinç ve eşinin bir dönem çalışma yaptığı alanlardır. Ünsal, Artun; UMTTAN YALNIZLIĞA TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ; Tarih Vakfı Yurt Yayınları; İstanbul; 2002; sf. 462

155 Tarih Vakfı TİP Arşivi 0070 TİP / 400.02.17.177.1963 11.7

156 Kaynak Kişi: Ş.Ç. İşçi esmeğlisi, Sarıgöl sakini. Görüşme Tarihi: 11.2008

den önce Unkapanı'ndaki mahzenler gibi Roman tütün işçilerinin bolca bulunduğu alanlarda yaşamış olmaları, kunduracılığın yanında dönem dönem tütünde istihdam edilmeleri, siyasal eğilimlerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.¹⁵⁷ Son derece ilginç bir biçimde on yıllar sonra mahallelerini ziyaret eden bir akademisyene karşı kullandıkları söylemdeki belirgin sınıfsal vurgular, bu eğilimlerin her şeye karşın tamamen silinmediğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir: "Görüyorsunuz zenginler hep insanlara kötülük yapmak istiyorlar. Kötülükten başka bir şey düşünmüyorlar. Onların bana kalırsa iyilik damarları yok. Fakir fukarayı zenginlerin düşünceğini hiç sanmıyorum. Bunların çıkacak gözleri hep para pulda. Kör nefislerinden başka bir şeyleri olmadığını sanıyorum."¹⁵⁸

Son olarak TİP'in Bakırköy il genel meclisi adaylarının üçünden birisinin tütün işçisi, diğerinin ise matbaa işçisi olduğu yine bu değerlendirmemiz ışığında ele alınmalıdır (Bakırköy'de TİP¹⁵⁹ 1965 seçimlerinde 3971 oyla toplam oyların %9.2'sini, 1969 seçimlerinde 3586 oyla %6.6'sını alır).¹⁶⁰ TİP içerisinde Romanların belli bir etkinliği olduğu ilçelerden biri de Beşiktaş ilçesidir. Vatan Partisi üyelerinden ve Kıvılcımlı'nın mücadele arkadaşlarından olan tütüncü Tamçız'ın oğlu Çetin TİP'in Beşiktaş ilçesine üye olmuştur.¹⁶¹ 1968 yılında yapılan ve Mehmet Ali Aybar'ın katıldığı Beşiktaş ilçe kongresinde Çetin YK üyesi olacaktır.¹⁶² Onunla birlikte YK'ya seçilen Esmeray¹⁶³ ise aynı yıl Beşiktaş'tan il genel meclisine TİP adayı olarak girecektir.¹⁶⁴ Beşiktaş'ta TİP 1965 seçimlerinde 3570 oyla toplam oyların %11.2'sini, 1969 seçimlerinde ise 2281 oyla %7'sini alacaktır. Yine Ünsal'ın belirttiğine göre TİP'in Fatih ilçe örgütündeki 461 üyeden 56'sının, yani %12'sinin "Rumeli" kökenli oluşu, Roman tütün işçilerinin bu bölgelerde şu veya bu biçimde varlığını koruyan etkinliğinden bağımsız olarak değerlendirilemez.¹⁶⁵ Fatih ilçesinde TİP 1965 seçimlerinde 8532 oyla toplam oyların %8.7'sini, 1969 seçimlerinde ise 4680 oyla %5.4'ünü alacaktır.¹⁶⁶

157 Kaynak Kişi: Ş.Ç. İşçi esmeklisi, Sarıgöl sakini. Görüşme Tarihi: 11.2008

158 Türkdoğan, Orhan; GECEKONDU, İNSAN VE KÜLTÜR; Genar; 2002; sf. 436

159 TÜİK sitesi. <http://tuikapp.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul>; Link 14.10.2013 tarihinde alınmıştır.

160 Tarih Vakfı TİP Arşivi 0070 TİP 400.02 118

161 Kavukçuoğlu, Deniz; SEN VATAN HAINİ MİSİN BABA?; Doğan Kitap; İstanbul; sf. 329

162 Sargın, Nihat; TİP'Lİ YILLAR; Cilt 2; Feliş; 2001; sf. 1250

163 Sargın, Nihat; TİP'Lİ YILLAR; Cilt 2; Feliş; 2001; sf. 1250

164 İl ve Belediye Meclisinin Yeni Üyeleri; Cumhuriyet; 13 Temmuz 1968; baş sayfa

165 Ünsal, Artun; UMTTAN YALNIZLIĞA TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ; Tarih Vakfı Yurt Yayınları; İstanbul; 2002; sf. 462

166 TÜİK sitesi. <http://tuikapp.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul>; Link 14.10.2013 tari-

Daha önce gördüğümüz üzere tütün işçileri mesleğin gerilemesi döneminde başka çeşitli işlerin yanı sıra kunduracılık ve ayakkabı boyacılığını yaygın bir ekonomik faaliyet olarak benimsemişlerdir. Kunduracıların içerisinde eski tütün işçisi Romanlar ağırlıklı bir grup oluşturmaktadır, 1946'nın sol ve sendikal hareketlerinde bunların belirgin bir etkinliği olmuştur. Buna karşılık yine daha önce vurgulandığı gibi kunduracıların tamamı Roman değildir.¹⁶⁷ Kunduracılar sendikasının kurulmasında önemli rol oynamış olan bir kaynak kişi, bu grubun genel olarak sola yakınlığının altını çizer.¹⁶⁸ Söylediğine göre bu dönemde kunduracılarla birlikte "Prustanca isminde bir gazete çıkarmışlardır. Avans anlamına gelen "Prustanca" uzun süreli olmasa da o dönem için oldukça önemli bir girişim gibi durmaktadır. Müftüoğlu Prustanca, danalya ve limak gibi meslek terimlerinin günümüzde dahi kundura imalatında yaygın bir biçimde kullanıldığını ve bunun sektörün ilk ustalarının Rumlar olmasıyla ilişkili olduğunu vurgulamaktadır.¹⁶⁹ Temellerini yine Roman tütün işçilerinin attığını kunduracılar arasındaki sol gelenek 1970 sonrasında da sürmekte ve bir ölçüde TİP'e yansımaktadır.¹⁷⁰ 1978 yılına ait bir belgede, sonraki yıllarda varlığını daha sınırlı bir biçimde de olsa sürdüren TİP'in hala kundura işçisi parti sempatanları ile toplantılar düzenleyebildiği ifade edilmektedir. Belgede o dönem itibarıyla Gedikpaşa'da 60.000 kundura işçisinin çalıştığı anlatılmaktadır.¹⁷¹

TİP içerisinde Roman tütün işçilerinin politikleşmiş eski kuşakları öncelikle yerel unsurlar olarak harekete destek sunmuşlardır. Dönem dönem toplantılara katılan, çok da aktif olmayan unsurların yanı sıra¹⁷² Kundakçı'ya göre özellikle Kasımpaşa, Beşiktaş ve Ortaköy gibi bölgelerde yerel ilişki ağlarını sağlayan eski tütün işçileri bulunmaktadır.¹⁷³ Kundakçı bu insanların "kahvehanede otururken bile epey faydalı yönlendirmeleri" olduğunu söyler. Kendi imkanları çevresinde propaganda faaliyeti ile çevrelerini TİP'e getirmişlerdir.¹⁷⁴ Bu dönemde Boğaz Köprüsü'nde bir grev örgütlemeye çalışan bir kaynak kişi, Ekrem Ş. ile birlikte ça-

hinde alınmıştır.

167 Kaynak Kişi: SG. Sendikacı, 1968'li. 23.9.2013

168 Kaynak Kişi: SG. Sendikacı, 1968'li. 23.9.2013

169 Müftüoğlu, Berna, Güler; FASON EKONOMİSİ: GEDİKPAŞA'DA AYAKKABI ÜRETİMİ; Bağlam; 2005; sf. 135

170 Kaynak Kişi: SG. Sendikacı, 1968'li. 23.9.2013

171 Tarih Vakfı TİP Arşivi 0035. TİP 113.03 30.09.1978 28.4

172 Kundakçı, Suat Şükrü; BİR ÖMÜR BİR SOHBET; Tüstav; 2005; sf. 134-135

173 Kundakçı, Suat Şükrü; BİR ÖMÜR BİR SOHBET; Tüstav; 2005; sf. 134-135

174 Kundakçı, Suat Şükrü; BİR ÖMÜR BİR SOHBET; Tüstav; 2005; sf. 134-135

lıştıklarını anlatır. Ona göre Ekrem Ş. yerli ahali ile çoğu Doğu illerinden gelen inşaat işçilerinin arasında sorunlar oluşmasının önüne geçmeye çalışmaktadır. Ne var ki kaynak kişiye göre büyük bölümü Kürt ve kısmen İç Anadolu ve Karadenizli olan inşaat işçileri üzerinde Ekrem Ş.'nin herhangi bir etkisi yoktur. Bir "İstanbul çocuğu" olan Ekrem Ş.'nin kültür kodları farklıdır. Diğer taraftan Ekrem Ş.'nin Ortaköy'de belirgin bir saygınlığı vardır. Mahalleye onunla gitmeleri halinde herhangi bir tepkiyle karşılaşmamaktadırlar.¹⁷⁵

1960 öncesi sol içerisindeki bölünmelerde görece bağımsız hareket eden ve esas olarak üretim birimlerindeki çalışmalarını sürdüren Roman tütün işçileri bu tarihten itibaren bu bölünmelerin içerisinde taraf olmaya başlarlar. Bu durum bir ölçüde, üretim birimlerindeki etkilerini kaybetmeleri ve buna karşılık kendi varlıklarını yeniden üretebilecekleri farklı alanlar geliştirememeleri ile ilişkilidir. Önceki kuşaklarda yaratılmış olan birikim kısmen yeni nesillere devredilebilse de etkinlikleri giderek daralacak, solun kimin gruplarının hazır kadro kaynağı olmanın ötesine geçemeyeceklerdir.

TİP içerisinde de bir kırılma yol açan MDD-SD tartışmalarında Ortaköylü tütün işçileri ağırlıklı olarak Mihri Belli'nin başını çektiği MDD saflarında yer alırlar.¹⁷⁶ Bunda 1950 sonrası cezaevinde ortaya çıkan bölünmede Belli'nin tütün işçileri birlikte hareket etmiş olmasının önemli bir rolü vardır. SD çizgisinde ise ağırlıklı olarak 1960 sonrası kurulan sendikalarda çalışan sendikacılar ön plana çıkmaktadır.¹⁷⁷ Kendisi de bu bölünmede Belli'nin safında yer alan bir kaynak kişi tütün işçilerinin ağırlıklı olarak Belli'nin yanında yer almasını, onun "mültecileşmemesine" bağlamakta, yurtdışına çıkararak partinin merkezini Doğu Almanya'ya taşıyan TKP yöneticilerinin ülke içinde bir etkinlikleri olmadıklarını ifade etmektedir. MDD-SD ayrımında tütün işçilerinin Mihri Belli'nin yanında yer alması ise biraz Belli'nin "feodal" tarafı ile, "delikanlılığı" ile ilişkilidir. Belli eski bir boksör ve Yunan iç savaşına katılmış bir insandır.¹⁷⁸ Kundakçı'ya göre tütün işçilerinin önde gelenlerinden Troçki Mehmet Taksim'de fotoğrafçılık yaparken bir yandan da Belli'yi desteklemekte, onu taparcasına sevmektedir.¹⁷⁹ Yine aynı gruptan olan sol partilerin serigrafi işlerini yapan İhsan M., dönemin sosyalist gençleri için çok saygı duyulan bir figürdür.¹⁸⁰ Türk Solu dergisinde çalışan İhsan M., özellikle Or-

175 Kaynak kişi: DK. Yazar, 68'li. Görüşme Tarihi 16 Eylül 2003

176 Kaynak Kişi: SG. Sendikacı, 1968'li. 23.9.2013

177 Kaynak Kişi: SG. Sendikacı, 1968'li. 23.9.2013

178 Kaynak Kişi: UO. Avukat, 1978'li. 26.9.2013

179 Kundakçı, Suat Şükrü; BİR ÖMÜR BİR SOHBET; Tüstav; 2005; sf. 134-135

180 Kaynak Kişi: UO. Avukat, 1978'li. 26.9.2013

taköylü bütün işçileri ile çok iyi ilişkilere sahiptir.¹⁸¹ 12 Mart döneminde Erdoğan'ın ifade tutanaklarında İhsan M.'nin, adı dönemin Aydınlik toplantılarının sürekli katılımcılarının arasında geçer.¹⁸² Özellikle 15-16 Haziran olayları arasında ön plana çıkmış ve solun geneli tarafından önemsenmeye başlanmıştır.¹⁸³ Halil Ç., Ekrem Ş., Muammer Ö. gibi bütün işçiliğinden gelen ve bütün işçilerinin ortamında yetişen diğer arkadaşlarıyla birlikte İhsan M. 15-16 Haziran olayları sonrası Devrimci İşçi Birliği adında bir oluşum meydana getirir.¹⁸⁴ İhsan M., 17 Eylül 1970'te Aydınlik dergisinin çağrısı ile oluşturulan dayanışma komitesinin irtibat komitesi üyeliğine getirilir.¹⁸⁵ Öztürk'e göre İhsan M. hayatının büyük bir bölümünü "Mihri Belli Grubu" nun partileşme meselesi için harcamıştır.¹⁸⁶ Dahası yine Öztürk'e göre İhsan M. TDGF'nin işçilerle bağlantısının sağlanması noktasında çok önemli bir rol oynamaktadır.¹⁸⁷ Diğer taraftan Öztürk İhsan M.'nin kendisini geliştirmesini Belli grubunun meseleleri ile ilgilenmesinin engellediğini söylemekte, karşılaştığı sorunlardan bıkararak İstanbul'dan ayrılıp İzmir'e yerleştiğini ifade etmektedir.¹⁸⁸ Yine Kasımpaşa ve Ortaköy'ün bütün işçileri arasında yetişen Ekrem Ş., Muammer Ö., Halil Ç. gibi isimler Belli çevresine yakın olan 1968 yılında kurulan Demokratik Devrim Derneği'nin kurucuları arasında sayılmaktadırlar.¹⁸⁹ Derneğin kurucuları daha ziyade Mihri Belli çevresine yakın olup TİP'ten ihraç edilen bir ekiptir.¹⁹⁰ Bu dönemde DDD içerisinde yer alan Muammer Ö. kunduracılık, İhsan M. kalıpcılık, Halil Ç. ise mobilyacılık yapmaktadır.¹⁹¹ Daha sonra DDD davasında Ekrem Ş., İhsan M., Halil Ç. ve Muammer Ö. sanıklar arasında yer alacaklardır.¹⁹²

Tütün işçilerinin sol içerisindeki bölünmede taraf olmaları, onların solun muhtelif unsurları tarafından bu tarafgirlikleri ile anılmalarını beraberinde getirir. Örneğin bir kaynak kişiye göre "Beşiktaş'taki o Roman vatandaşlar ... MDD takımın-

181 Kaynak Kişi: SG. Sendikacı, 1968'li. 23.9.2013

182 İleri, Rasih Nuri; MİHRİ BELLİ OLAYI 1; Anadolu Yayınları; 1976; sf. 146

183 Kaynak kişi: DK. Yazar, 68'li. Görüşme Tarihi 16 Eylül 2003

184 İleri, Rasih Nuri; MİHRİ BELLİ OLAYI 2; Anadolu Yayınları; 1976; sf. 547

185 İleri, Rasih Nuri; MİHRİ BELLİ OLAYI 1; Anadolu Yayınları; 1976; sf. 146

186 Öztürk, Sırrı; 12 MART 1971'DEN PORTRELER; Sorun; 1997; sf. 46

187 Öztürk, Sırrı; 12 MART 1971'DEN PORTRELER; Sorun; 1997; sf. 47

188 Öztürk, Sırrı; 12 MART 1971'DEN PORTRELER; Sorun; 1997; sf. 47

189 Sargın, Nihat; TİP'Lİ YILLAR; Cilt 2; Feliş; 2001; sf. 1241

190 İleri, Rasih Nuri; MİHRİ BELLİ OLAYI 1; Anadolu Yayınları; 1976; sf. 26

191 İleri, Rasih Nuri; MİHRİ BELLİ OLAYI 2; Anadolu Yayınları; 1976; sf. 547

192 İleri, Rasih Nuri; MİHRİ BELLİ OLAYI 3; Anadolu Yayınları; 1976; sf. 1159

dandır. Mihri Belli ekibinde” yer almaktadırlar.¹⁹³ Yine bir başka kaynak kişi Ekrem Ş. den bahsederken “Onun doktorcu değil, Mihrici” olduğunun altını çizer.¹⁹⁴ Aslına bakılırsa bu dönemde aktif olan tütün işçileri çok da büyük bir grup oluşturmamaktadırlar. Kimileri daha o zamandan pek çok sol aydın için canlı bir tarihtir. İTÜ’de ayakkabı boyacılığı yapan Taşkırın, bir yandan mesleğini icra ederken bir yandan da öğrencilere hapishane anılarını anlatmaktadır.¹⁹⁵

12 Mart döneminde, özellikle tütün işçilerinin yaşam alanları olan geç-peripatetik yerleşimleri, dönemin sol aydınları için daha farklı bir işlev kazanmaya başlar. Bu dönemde Hacı Hüsrev “devrimciler” için güvenli bir limandır.¹⁹⁶ Hacı Hüsrev’e “devlet” bile kolay kolay “girememektedir”. Bu durum 12 Mart sonrasında yapılacak olan, evlerin tek tek arandığı kapsamlı operasyonlara kadar devam edecektir.¹⁹⁷ 12 Mart döneminde saklanırken Sarıgöl’de oda kiralayan bir kaynak kişi mahallenin konut yapısının saklanmak için çok uygun olduğunu ifade eder. Bir yerden girildiğinde mahallenin diğer ucundan çıkmak mümkün olabilmektedir. O dönem Sarıgöl’e gideceğini söylediğinde minibüs şoförlerinin bile kendisine olan davranışı değişmekte, “saygı göstermektedirler.”¹⁹⁸

1970 sonrası Roman tütün işçilerinin izleri artık iyiden iyiye belirsizleşmiştir. Sol aydınlarla ilişkilerini sürdüren birkaç kişi dışında, bu döneme ilişkin kaynaklarda tütün işçilerinin adı fazla geçmez. Diğer taraftan anlaşıldığı kadarıyla tütüncü ailelerin politik kültürlerini yeni kuşaklara aktarma yeteneği de zayıflamaya başlamıştır. Orta sınıflaşan birey ve aileler yakın çevrelerinde solla temas ettikleri ölçüde sol siyasetlere hareketlere yakın durmuşlardır.¹⁹⁹ Ne var ki politikleşmiş eski tütün işçileri bu dönemde artık mahallelerde etkinliklerini koruyamazlar. Bunlardan birkaçını mahalle kahvesinde anımsayan bir kaynak kişi, elinde “Cumhuriyet” gazetesi ile gelip bir köşeye oturduklarını, mahallenin geneline göre daha “seçkin” kişiler olduklarını ifade etmektedir.²⁰⁰ Bu seçkin kişilere kimi zaman dönemin sol hareketlerinde önemli görevler de verilebilmektedir. Örneğin Ekrem Ş., Belli’nin liderliğini yaptığını Türkiye Emekçi Partisi’nin İstanbul il başkanlığını

193 Kaynak Kişi: SG. Sendikacı, 68’li. Görüşme Tarihi 23 Eylül 2003

194 Kaynak kişi: DK. Yazar, 68’li. Görüşme Tarihi 16 Eylül 2003

195 Belli, Mihri; HAPİSHANEDEN ÇİZGİLER; Leman; 2005; sf. 30

196 Kaynak Kişi: UO. Avukat, 1978’li. 26.9.2013

197 Kaynak Kişi: UO. Avukat, 1978’li. 26.9.2013

198 Kaynak kişi: DK. Yazar, 68’li. Görüşme Tarihi 16 Eylül 2013

199 Kaynak Kişi: İ.A. Emekli memur, Samsun’da yaşıyor. Görüşme Tarihi: 12.5.2011

200 Kaynak Kişi: İ.A. Emekli memur, Samsun’da yaşıyor. Görüşme Tarihi: 12.5.2011

yapmıştır.²⁰¹ Yine daha önce de birlikte aynı saflarda mücadele ettiği Muammer Ö. de TEP içerisinde yer alır. 2011 yılında hayata veda eden Muammer Ö.nün ölüm ilanı bu çizgisini ömrünün kalan kısmında da sürdürdüğünü göstermektedir: "Sosyalist bir işçi olarak 1. TİP, Demokratik Devrim Derneği, Devrimci İşçi Birliği, TİP ve EMEK Partisi'nde mücadele etmiş olan Muammer Ö. (Komünist Muammer) aramızdan ayrıldı. Anısı mücadelemize ışık tutuyor."²⁰² TEP'in kurucuları tütün işçiliği geleneğinden gelen Mustafa Ö. de yer almaktadır.²⁰³ Ekrem Ş. ve Mustafa Ö. daha sonra TEP davasının sanıkları arasında yer alacaklardır.²⁰⁴

1980 sonrasında genel toplumsal altüst oluş içerisinde tütün işçileri hemen hemen unutulma noktasına gelmiştir. Ortaköy'ün seksen sonrası sol aydınların rağbet ettiği bir yer haline gelmesiyle, tek tük tütün işçileri ile karşılaşma zeminleri ortaya çıksa da bunlar yaygınlaşmaz.²⁰⁵ Her şeye rağmen, tütün işçileri yaşadıkları bölgelerde solun halkla temas edebilecekleri yegane kanal olma özelliğini korurlar. 1990'larda dönemin sol partilerinden birinin belediye başkanı adayı olan kaynak kişi, Ortaköy'de bir kahvede halk toplantıları yapmak istediğinde kendisine Ekrem Ş. yardımcı olacaktır.²⁰⁶

1980 sonrasında artık politikleşmiş tütün işçilerinin bir hareket olarak varlığından söz etmek mümkün değildir. Sol aydınlar ve hareketlerle bağları büyük ölçüde kopmuş, en çok ön plana çıkmış Kosova, Erdinç, Özçelik ve Bozışık gibi bireysel örnekler dışında politikleşmiş Roman tütün işçileri genel itibarı ile 1980 sonrası solu ile dirsek temasını yitirmişlerdir.

Sonuç

19. yy sonlarında bugünkü Yunanistan ve Makedonya'nın tütün üretim bölgeleri olana Drama, Serez, İskeçe ve Kavala gibi bölgelerde; geleneksel mesleklerini kaybeden ve prekapitalist üretim araçlarından yoksun olan Romanlar tütün tarımında ve tütünün yarı işlenmiş hale getirildiği fabrikalarda çalışmaya başlarlar. Bu dönemde özellikle fabrikalarda çalışan Romanlar, Balkan coğrafyasında yoğun bir politik hareketin belkemiğini teşkil eden Yahudi ve Rum işçilerin başını çektiği sosyalist gruplarla temas ederler, önemli bir sendikal ve siyasal mücadele deneyimi kazanırlar.

201 Kaynak Kişi: UO. Avukat, 1978'li. 26.9.2013

202 M. Öztuksavul Ölüm İlanı; CUMHURİYET; 17 Kasım 2011; sf. 15

203 İleri, Rasih Nuri; MİHRİ BELLİ OLAYI 3; Anadolu Yayınları; 1976; sf. 1079

204 İleri, Rasih Nuri; MİHRİ BELLİ OLAYI 3; Anadolu Yayınları; 1976; sf. 1142

205 Kaynak kişi: UO. Avukat, 78'li. Görüşme Tarihi 26 Eylül 2013

206 Kaynak Kişi: UO. Avukat, 1978'li. 26.9.2013

1924 yılında Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ile Türkiye'ye gelen Romanlar, tütün tarımı ve sanayisinde çalışmaya başlarlar. Çok geçmeden Balkanlarda öğrendikleri, kültürlerinin bir parçası haline getirdikleri sendikal ve siyasal mücadeleyi Türkiye'de de hayata geçirirler. 1950'lere kadar politikleşmiş Roman tütün işçileri, siyasal deneyimlerini üretim birimlerinde karşılaştıkları yeni kuşaklara aktaracak, sosyalist gençler yetiştireceklerdir. Ne var ki 1940'lardan itibaren tütün sektöründe makinalaşma ve alıcıların taleplerindeki farklılaşma sonucu kalifikasyonun önem kaybetmesine bağlı olarak sektördeki emek istihdamı daralacaktır. 1950 sonrası göçle birlikte kentlerin kalabalıklaşması ise şehirlerdeki iş gücünü arttıracak, başka seçeneklerin olduğu koşullarda "Çingene" olarak adlandırılan gruplara dönük önyargıların etkisinde kalan işverenler için Romanlar öncelikli istihdam tercihi olmayacaktır. Buna bağlı olarak geçmişin Roman tütün işçileri kısmen enformel sektöre kayar; ayakkabı boyacısı, kunduracı, işportacı, hamal ve müzisyen olarak çalışırlar. Daha şanslı olanları ise farklı sektörlerde iş buldukları fabrikalarda işçi olarak çalışmaya devam ederler.

Her halükarda üretim birimlerinde ağırlıkları sarsılan tütün işçileri geleneklerini yeniden üretme noktasında bir krize girmişlerdir. Zira politikleşme deneyimleri üretim birimleri temellidir ve artık bu alanlarda etkinlik kuracak derecede istihdam edilmemektedirler. Buna karşılık sol içerisinde, tütün işçileri dedelerinin ve babalarının mücadele anıları ile büyümüş yeni kuşakların etkinliği 1960 sonrasında da sürecektir. Özellikle TİP içerisinde Roman tütün işçilerinin yeni nesillerinin ağırlığı ve TİP'in başarısına olan katkıları hiçbir biçimde gözardı edilemez. Ne var ki yıllar geçtikçe sendikal ve sosyalist mücadele deneyimi aileler içerisinde de aktarılamaz hale gelecek; Türkiye'deki siyasal ortamın 1980 sonrası tamamen yeniden yapılandırılmasıyla beraber Roman tütün işçileri ve onların sendikal-siyasal deneyimleri neredeyse tamamen unutulacaktır.

Roman tütün işçileri, Roman toplumunun geneli içerisinde önemli bir ağırlık oluşturmamaktadır. Kavala, Drama gibi bölgelerdeki tütün üretim sürecine dahil olan; bu bölgelerdeki son derece yüksek bir siyasallaşma deneyimi kazanmış farklı etnik gruplardan işçilerin deneyimlerinden etkilenen bir kuşak, siyasal deneyimini bir altkültür haline getirerek, üretim birimlerinde varlığını koruyabildiği süre içerisinde bunu yeniden üretmeyi başarabilmiştir. Onların dışında yer alan Roman toplumun geniş kesimleri ise gerek Balkanlarda gerekse Türkiye'de kurumsal siyaset mekanizmalarına hiçbir zaman aynı ölçüde dahil olmamışlardır. Herşeye rağmen, tütün işçilerinin imgesi bir zamanlar çoğunluğu oluşturdukları bazı Roman mahallelerinde halen canlılığını korumaktadır. Mahallenin saygın, yardımsever ve gözüpek abilerinin, ablalarının kendi ömürlerinden ve yakınlarının

mutluluğundan esirgeyerek inşa ettikleri adanmışlığın ağırlığı mahallelerin dar sokaklarında, kulaktan kulağa yayılmaya devam etmektedir.

Kaynakça

Kitaplar

- Ağcabay, Cenk; TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİ VE DR. HİKMET; Sosyal İnsan; 2009
- Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004
- Anadol, Zihni; KIRMIZI GÜL VE BASKET; Belge Yayınları; 1989
- Babalık, Naciye; TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ'NİN SÖNÜMLENMESİ; İmge; 2005
- Belli, Mihri; HAPİSHANEDEN ÇİZGİLER; Leman; 2005
- Belli, Mihri; MİHRİ BELLİ'NİN ANILARI: İNSANLAR TANIDIM 1; Doğan Kitap; 1999
- Berktaş, Ayşe; Cumhuriyet Boyu Bir İşçi Yaşamı: Zehra Kosova; 75 YILDA ÇARLARI DÖNDÜRENLER; Tarih Vakfı Yurt Yayınları; 1999
- Boratav, Müeyyet; SAKINCALI DOKTOR; İmge; 2006
- Dinamo, Hasan İzzettin; TKP, AYDINLAR VE ANILAR; Yalçın Yayınları; 1989
- Gabbay, Moris; CUMHURİYETLE BİRLİKTE BÜYÜDÜM; Sarı Defter; 2013
- Güzel, M. Şehmus; FAHRİ PETEK: BİR HAYAT ÜÇ CAN; Sarı Defter; 2009
- Hadar, Gila; Jewish Tobacco Workers in Salonika: Gender and Family in the context of Social and Ethnic Strife; WOMEN IN THE OTTOMAN BALKANS; Buturovic, Amila, Sehic, İrvin Cemil; Library of Ottoman Studies; 2007
- İleri, Rasih Nuri; MİHRİ BELLİ OLAYI 1; Anadolu Yayınları; 1976
- İleri, Rasih Nuri; MİHRİ BELLİ OLAYI 2; Anadolu Yayınları; 1976
- İleri, Rasih Nuri; MİHRİ BELLİ OLAYI 3; Anadolu Yayınları; 1976
- Kavukcuoğlu, Deniz; SEN VATAN HAINİ MİSİN BABA?; Doğan Kitap; İstanbul
- Kıvılcımlı, Hikmet; TÜRKİYE İŞÇİ SINIFININ SOSYAL VARLIĞI; Köxüz Yayınları; İlk Basım: 1935-Marksizm Bibliyoteği Yayınları
- Kıvılcımlı, Hikmet; Yol 2; Bibliotek; 1992
- Korcan, Kerim; HARBİYE KAZANI; E Yayınları; 1989
- Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; İletişim; 1996
- Kundakçı, Suat Şükrü; BİR ÖMÜR BİR SOHBET; Tüstav; 2005
- Küçükömer, İdris; DÜZENİN YABANCILAŞMASI; Profil; 2009
- Marushiakova, Elena, Popov, Vesselin; OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ÇİNGENELER; Homer; 2004
- Müftüoğlu, Berna, Güler; FASON EKONOMİSİ: GEDİKPAŞA'DA AYAKKABI ÜRETİMİ; Bağlam; 2005
- Özçelik, Mustafa; TÜTÜNCÜLERİN TARİHİ; Tüstav; 2003
- Öztürk, Sırrı; 12 MART 1971'DEN PORTELER 3; Sorun; 1997
- Quatert, Donald; Industrial Working Class of Salonica; JEWS, TURKS, OTTOMANS; Levy, Avigdor; 2002
- Rao, Aparna; The Concept Of Peripatetics: An Introduction; THE OTHER NOMADS; Rao,

- Aparma; BÖHLAU; 1987
Sargın, Nihat; TİP'Lİ YILLAR; Cilt 2; Feliş; 2001
Sayılğan, Aclan; KOMUNA; Sıralar Matbaası; 1969
Troçki, Lev; BALKAN SAVAŞLARI; Türkiye İş Bankası; 2009
Türkali, Vedat; GÜVEN; Cilt 1; Everest; 2004
Türkdoğan, Orhan; GECEKONDU, İNSAN VE KÜLTÜR; Genar; 2002
Ünsal, Artun; UMTTAN YALNIZLIĞA TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ; Tarih Vakfı Yurt Yayınları; İstanbul; 2002
Yılmaz, Orhan: TÜRKİYE'NİN İLK KOMÜNİSTLERİNDEN ZİLELİ HALİL YALÇINKAYA; Bilge Kültür Sanat; 2008

Makaleler

- Goularas, Gökçe Bayındır; 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması; ALTERNATİF POLİTİKA; Cilt 4; Sayı 2; 129-146, Temmuz 2012
Kulukıncık, Suat; Sosyolojik Perspektiften Türkiye Çingeneleeri; ULUSLARARASI İNSAN BİLİMLERİ DERGİSİ; Cilt 3; Sayı 1; 2006

İnternet Kaynakları

- Özbaskıcı, Metin; Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi 1; CİNGENEYİZ.-ORG; 07.03.2012; <http://www.cingeneyiz.org/stm.html>; Link 12.10.2013 tarihinde alınmıştır.
Özbaskıcı, Metin; Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi 3; CİNGENEYİZ.-ORG; 13.04.2012; <http://www.cingeneyiz.org/stm3.html>; Link 12.10.2013 tarihinde alınmıştır.
Özbaskıcı, Metin; Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi 5; CİNGENEYİZ.-ORG; 13.04.2012; <http://www.cingeneyiz.org/stm5.html>; Link 12.10.2013 tarihinde alınmıştır.
Özbaskıcı, Metin; Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi 7; CİNGENEYİZ.-ORG; 13.04.2012; <http://www.cingeneyiz.org/stm7.html>; Link 12.10.2013 tarihinde alınmıştır.
Özbaskıcı, Metin; Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi 8; CİNGENEYİZ.-ORG; 09.10.2012; <http://www.cingeneyiz.org/stm8.html>; Link 12.10.2013 tarihinde alınmıştır.
Özbaskıcı, Metin; Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi 9; CİNGENEYİZ.-ORG; 05.01.2013; <http://www.cingeneyiz.org/stm9.html>; Link 12.10.2013 tarihinde alınmıştır.
Tomova, Ilona, Vandova, Irina, Tomov, Varban; POVERTY AND ETHNICITY; International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations; 2000; <http://www.imir-bg.org/imir/reports/Poverty&Ethnicity1.pdf>; Link 06.10.2013 tarihinde alınmıştır

TÜİK sitesi. <http://tuikapp.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul>; Link 14.10.2013 tarihinde alınmıştır.

Sempozyum Bildirileri

Camış, Necdet; Tütün Üretimi, Yaprak Tütün Ticareti ve Sigara Sanayinin Samsun'un Tarımsal ve Sosyo-Ekonomik Yaşamı Üzerindeki Rollerini; SAMSUN SEMPOZYUMU; 2006; <http://www.kultur.samsun.bel.tr/samsem2006/doc/033.pdf>; Link 13.10.2013 tarihinde alınmıştır

Gazete Haberleri

Bir Adam Kıskaçlıkla Karısını Bıçakladı; CUMHURİYET; 05 Temmuz 1953
Bir İşçinin Hayatı Bir Ustabasının Hiddetine Feda Edilmemelidir; Günü Gününe Yaşayanlarımız; CUMHURİYET; 07 Nisan 1936
Bir Mayıs Neşe İle Geçti; CUMHURİYET; 02 Mayıs 1933;
Derviş, Suat; Çocuğu Hastalanırsa Kadın İşçi Ne Yapar; Günü Gününe Yaşayanlarımız; CUMHURİYET; 15 Nisan 1936
Dün Üç Komünist Amele Yakalandı; CUMHURİYET; 22 Nisan 1930
Edirnekapı Surlarının İçinde Dört Nüfusu Barındıran Mağara; İstanbul Halkı Nerelerde Oturlur; CUMHURİYET; 09 Haziran 1935
İl ve Belediye Meclisinin Yeni Üyeleri; CUMHURİYET; 13 Temmuz 1968; baş sayfa
M. Öztuksavul Ölüm İlanı; CUMHURİYET; 17 Kasım 2011; sf 15
Tütün Amelesi Bugün İşe Başlıyor; CUMHURİYET; 12 Kasım 1936
Tütün İşçileri Cemiyeti; CUMHURİYET; 02 Aralık 1930

Arşiv Belgeleri

Tarih Vakfı TİP Arşivi 0070 TİP / 400.02.17.11.1963 11.27
Tarih Vakfı TİP Arşivi 0070 TİP / 400.02 17.177.1963 117
Tarih Vakfı TİP Arşivi 0070 TİP 400.02 118
Tarih Vakfı TİP Arşivi 0035. TİP 113.03 30.09.1978 28.4

Kaynak Kişiler

Kaynak Kişi: Ş.Ç. İşçi esmeklisi, Sarıgöl sakini. Görüşme Tarihi: 11.2008
Kaynak Kişi: BD. İşsiz, Topkapı'da yaşıyor. Görüşme Tarihi: 25 Ocak 2011
Kaynak Kişi: İ.A. Emekli memur, Samsun'da yaşıyor. Görüşme Tarihi: 12.5.2011
Kaynak Kişi: SA. Eski işportacı, Mecidiyeköy'de yaşıyor. Görüşme Tarihi: 14 Mayıs 2013
Kaynak kişi: DK. Yazar, 68'li. Görüşme Tarihi 16 Eylül 2003
Kaynak Kişi: SG. Sendikacı, 1968'li. 23.9.2013
Kaynak Kişi: UO. Avukat, 1978'li. 26. 9.2013